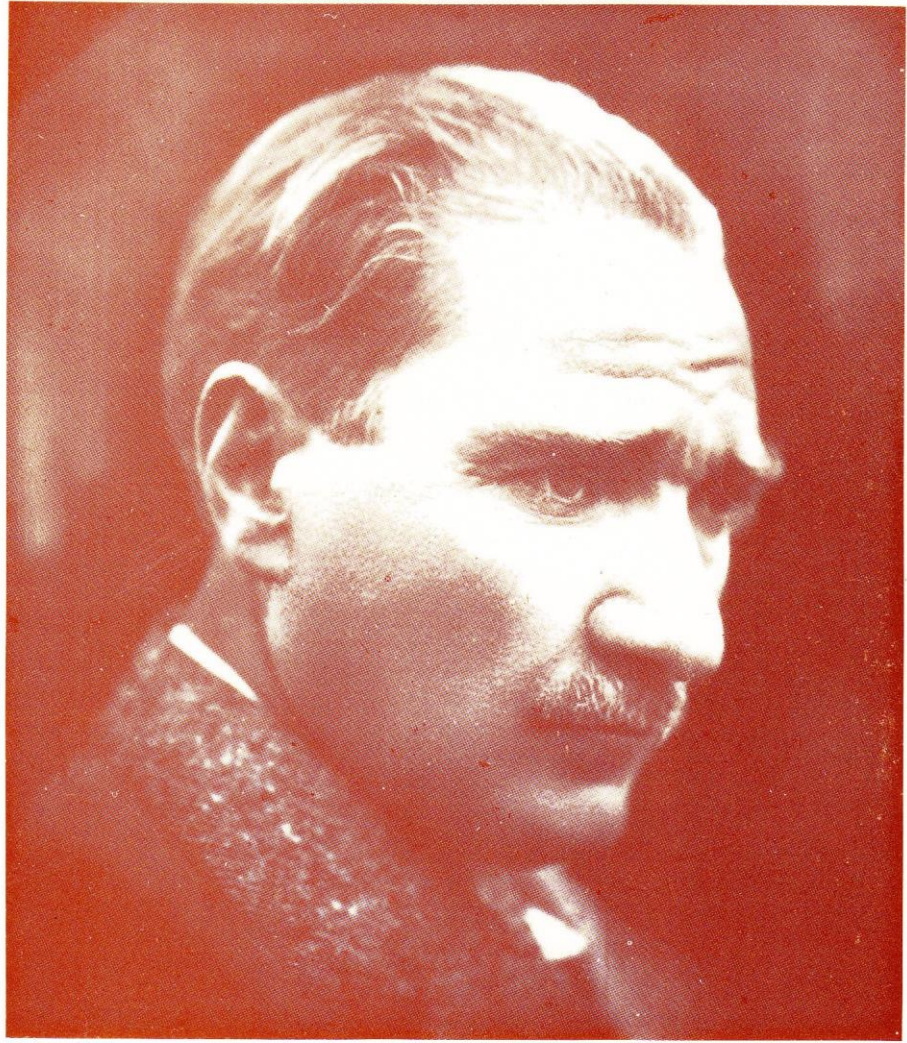


ISSN 1303-5290

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

# ATATÜRK YOLU

## DERGİSİ



GÜZ 2009

YIL: 22

CILT: 11

SAYI: 44

ANKARA

# ATATÜRK YOLU DERGİSİ

GÜZ 2009 ● YIL: 22 ● CİLT: 11 ● SAYI: 44

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ :

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü  
Ankara Üniversitesi  
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü adına  
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

EDİTÖRLER KURULU :

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE (Baş Editör)  
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Editör)  
Prof. Dr. Bige SÜKAN (Editör)

DANIŞMA KURULU :

Prof. Dr. Fevzi DEMİR (Mersin Üniversitesi)  
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)  
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)  
Prof. Dr. Semih YALÇIN (Gazi Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)  
Doç. Dr. Recep BOZTEMUR (Ortaođu Teknik Üniversitesi)  
Doç. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Seçil AKGÜN  
Prof. Dr. A. Tayfun ATAY  
Prof. Dr. Engin BERBER  
Prof. Dr. Bülent ÇUKUROVA  
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU  
Prof. Dr. Enis ŞAHİN  
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ  
Prof. Dr. Semih YALÇIN  
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ  
Doç. Dr. Recep BOZTEMUR  
Doç. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ  
Doç. Dr. Neşe ÖZDEN  
Doç. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

TEKNİK SEKRETER :

Fatma MESCİ

Yönetim Yeri

Yazışma Adres : Ankara Üniversitesi  
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü  
Gümüşdere Yerleşkesi Gümüşdere Mah. Fatih Cad. No: 33  
Keçiören Yolu / Ankara

ATATÜRK YOLU (ISSN 1303-5290)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nce  
yılıda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.  
Yaygın süreli bir yayındır.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ

İncitaşı Sokak No: 10  
06510 Beşevler / ANKARA  
Tel: 0 (312) 213 66 55  
Basım Tarihi: 19/03/2010

**Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) ve EBSCO tarafından taranmaktadır.**

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

**Makaleler**

AYSAL, Necdet; Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı .....	581
BAKACAK, GELGEÇ Ayça; Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme .....	627
ÇANLI, Mehmet; Yunan İşgal Kuvvetlerinin Tahliyesi Sonrasında Doğu Trakya’da Hilal-ı Ahmer’in Sağlık Hizmetleri (1922-1924).....	639
SARISIR, Serdar; Milli Mücadele’den Türk Siyasal Hayatına; Alâettin Tiritioğlu (1903-1969) .....	649
TAŞDEMİR, Serap; Türk Basınında Büyük Nutuk’un Yansımaları.....	675
URAL, Selçuk; İngiltere’nin Mondros Mütarekesi’nin 20. Maddesi’ne Aykırı Uygulamaları .....	713
YALÇIN, Osman; Mühürdarzade Nuri Beyin (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957) .....	743

**Değerlendirme**

ERTAN, Temuçin Faik; Gaye-i Milliye Gazetesi’nin Tıpkıbasımı Üzerine Bir Değerlendirme .....	771
“ATATÜRK YOLU” Dergisinde Yayınlanacak Makaleler İçin Bilgi Notu .....	783

# YÖNETSEL ALANDA DEĞİŞİMLER VE DEVRİM HAREKETLERİNE KARŞI GERİCİ TEPKİLER

## “SERBEST CUMHURİYET FIRKASI – MENEMEN OLAYI”

\*Dr. Necdet Aysal

### ÖZET

*Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan toplumsal dönüşüm hareketi, Türk toplumunu çağ dışı bırakan uygulamaları sona erdirmiş ve çağdaş topluma giden yolun önünü açmıştır. Bununla birlikte laik düzen ve dünya görüşü doğrultusunda birbiri ardınca gerçekleşen devrimler, dinsel kurallara bağlı çevrelerin tepkisine neden olmuştur. İşte bu ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda çok partili demokratik hayata geçiş için başlatılan girişimler de (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Sait İsyanı), olumsuz sonuçlanmıştır.*

*Bu çalışmada çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım ele alınmıştır. Özellikle 1929 başlayan ve 1930'lu yıllarda etkisini daha çok hissettiren Dünya Ekonomik Bunalımı, özellikle sanayileşmiş şehirleri vurmuş ve Türkiye bu bunalımdan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu arada ekonomik sıkıntılar sonucunda baş gösteren huzursuzluğun çözümünün yeniden çok partili siyasal hayata geçmekle bulunabileceği düşünülmüş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fakat bu girişimde uzun süreli olmayacak, Firka'nın yaşanan sıkıntı ve siyasi gelişmelerle kısa bir süre sonra kapandığı görülecektir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasının ardından laik hukuk düzenine ve Cumhuriyete karşı çıkarılan gerici bir ayaklanma “Menemen Olayı”, henüz çok partili demokratik hayata geçişin erken olduğunu ispatlayacaktır.*

**Anahtar Kelimeler:** Serbest Cumhuriyet Fırkası, Menemen Olayı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Seyh Sait İsyanı, Mustafa Kemal Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay Bey, Giritli Mehmet.

## CHANGES IN THE ADMINISTRATIVE FIELD AND UNPROGRESSIVE REACTIONS AGAINST REVOLUTION MOVEMENTS “LIBERAL REPUBLICAN PARTY – MENEMEN INCIDENT”

### ABSTRACT

*The social transformation movement initiated under the leadership of Mustafa Kemal Pasha had ended implementations causing Turkish society outdated and gave way to road to contemporary society. Besides, the revolutions eventuated one after another in line with the secular order and world vision caused reactions of societies connected to religious rules. Within this environment, upon the request of Mustafa Kemal Pasha, also the attempts (Progressive Republican Party and Seyh Sait Rebellion) which were initiated for transition to multi party democratic life resulted negative.*

*In this work, the second step taken for the transition to multi party democratic life is discussed. Particularly, the World Economic Crisis which started in 1929 and showed its affects in 1930's, hit the industrialized cities and Turkey was extremely affected from this crisis. In the mean time, it has been thought that transition to multi party political life once again can be a solution for the anxiousness resulted from the economic constraints and Liberal Republican Party had been established. However, this attempt will not be long term and with troubles and political developments experienced, it will be seen that the party will be closed within a short time. As a matter of fact, after the closing of the Liberal Republican Party, "Menemen Incident" an unprogressive rebellion which was risen against secular law order and Republic will prove that it is early for transition to multi party democratic life.*

**Key Words:** *Liberal Republican Party, Menemen Incident, Progressive Republican Party, Seyh Sait Rebellion, Mustafa Kemal Pasha, İsmet (İnönü) Pasha, Mr. Fethi (Okyar), Lieutenant Mr. Mustafa Fehmi Kubilay, Giritli Mehmet.*

## GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sona erdirmeyi başaran yeni Türk Devleti, bu mücadelenin ikinci aşaması olan çağdaş bir devlet ve toplum yaratma sürecini başlatmak için, iç politikaya önem vermiştir<sup>1</sup>. Bu süreçte, iç politikada köklü değişiklikler gerçekleştirilecek ve bu değişikliklerin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi sağlanacaktır.

Savaşın sona ermesiyle birlikte, ulusal egemenliğin önünde bir engel teşkil eden Saltanat makamı, yeni devletin iç politikasını bir hayli meşgul etmiştir<sup>2</sup>. Lozan Barış Konferansı öncesi bu konunun çözümü, barış görüşmelerinin önünü açmış ve Yeni Türk Devleti'nin tek başına Lozan'da temsil edilmesini sağlamıştır<sup>3</sup>. Bu arada Lozan Barışı'nın imzalanmasından sonra ortaya çıkan hükümet bunalımı, devlet başkentinin resmen ilan edilmemesi gibi sorunlar, Meclis Hükümeti sisteminin artık işlemediğini göstermiş ve bu durum Cumhuriyetin ilanını zorunlu hale getirmiştir. İç politikada yaşanan bu sıkıntılar, önce Ankara'nın başkent ilan edilmesi<sup>4</sup> ve arkasından Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ortadan kaldırılmıştır<sup>5</sup>. Böylece ulusal

---

\* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Öğretim Görevlisi

<sup>1</sup> Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 1. B., 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 292-298.

<sup>2</sup> Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. B., Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001, s. 162.

<sup>3</sup> Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, Başnur Matbaası, 1971, s. 275.

<sup>4</sup> İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999, s. 166-168.

<sup>5</sup> Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, 4. B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 26-27.

egemenlik ilkesi biraz daha güçlendiriliyor ve halkın yönetime katılmasının yolu açılıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, demokratik ve laik gelişme yolunda en önemli adımı Halifeliğin kaldırılması ile atmıştır<sup>6</sup>. Toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması yolunda atılan bu adımla, Batılı devletlerin iç işlerine müdahale etmelerinin yolunu kapatmıştır. Bununla birlikte laik düzen ve dünya görüşü doğrultusunda birbiri ardınca gerçekleştirilen devrimler, dinsel kurallara bağlı çevrelerin tepkilerine yol açmış ve eski düzeni savunan ve ilk fırsatta ona dönülmesini arzulayan çevreleri yeniden harekete geçirmiştir. İşte bu ortamda kuruluşu gerçekleşen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yeni Cumhuriyetin siyasi hayatında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve rejimin gereği olarak çok partili siyasal hayata geçilmiştir<sup>7</sup>. Fakat bu dönem fazla uzun süreli olmamış, yapılan devrimlerle çıkarları zedelenen ve eski düzeni yeniden geri getirmek isteyen çevreler, doğuda önemli bir isyanın çıkmasına ön ayak olmuşlardır.

Şeyh Sait İsyanı, yıllarca geri kalmışlığın acısını çıkarmak, insanca yaşama özlemi ile çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için yapılan hızlı devrim aşamalarına karşı en büyük ve önemli bir tepkidir. Bu isyan, ülkede hükümet değişikliklerine ve pek çok önemli kanunun yürürlüğe sokulmasına neden olmuştur. Nitekim Hükümetin almış olduğu sert önlemlerle bastırılan bu isyan, yeni kuruluşu gerçekleşen ve henüz örgütlenmesini tamamlayamayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına neden olacaktır<sup>8</sup>. Böylece Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş denemesi başarısızlıkla sona ermiş ve bu olay Türk toplumunun henüz demokrasi için hazır olmadığını açıkça göstermiştir.

İç politikada yaşanan bu siyasi gelişmeler, yapılan devrimlerin hızını kesmemiştir. Artık siyasal yollarla mücadele imkânlarının kalmadığını ve kişisel çıkarlarını nasıl gerçekleştirebileceklerini düşünen devrim karşıtları, Mustafa Kemal Paşa'yı yok ettikleri takdirde, Cumhuriyet rejimini yıkabileceklerini düşünmeye

---

<sup>6</sup> TBMM Zabıt Cerideleri, II. Devre, C. 7, 3 Mart 1924 (1340). s. 28-29.

<sup>7</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2. B., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 606. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1920-1927*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 256-261.

<sup>8</sup> Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1920-1927*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 256-261.

başlamışlardı. Bu kimseler, böylesine büyük cinayeti gerçekleştirmek için kendilerinde gerekli cesareti bulamamışlardır<sup>9</sup>.

## 1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kuruluşu ile gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teşviki ve telkini ile kurulan bu fırka, Türk siyasal hayatında bir takım tartışmaların yeniden alevlenmesine neden olacaktır.<sup>10</sup>

Bilindiği üzere 1930 yılı, Türkiye'de bir takım zorlukların ve sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle birbiri ardınca çok hızlı gerçekleşen devrimler ve bu konularda alınan çeşitli önlemler, muhalif gurubun tepkisini çekmiş ve hükümete karşı direnişi artırmıştır. Bunun yanı sıra Ekim 1929'da patlak veren ve kısa süre içinde tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalım da, Türkiye'yi fazlasıyla etkilemiştir<sup>11</sup>. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın yurt içindeki gezilerinden birine katılan Ahmet Hamdi (Başar) Bey şu değerlendirmelerde bulunmaktadır<sup>12</sup>:

*"Vergi işi... Nereye gitsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu yolda yapılan zulümlerden şikayet edildiği görülüyor. Ekseriye vergisini ödeyemediğinden tarlası, evi-barkı satılmış olanların faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı etkiler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre de bir şey yapılamıyor. Geçtiğimiz her yerde bir şikayet konusu da Ziraat Bankası'na aitti. Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor, çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşiyor. Halbuki aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye ikraz ediyor..."*

Bu gezi sırasında Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımı Genel Sekreteri Hasan Rıza (Soyak) Bey'e şu sözlerle ifade etmiştir<sup>13</sup>: "... Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içerisinde...". Kısaca, memleket her alanda büyük bir huzursuzluk içinde

<sup>9</sup> Temuçin F. Ertan ve Diğerleri, *Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi*, 1. B., Ankara, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2008, s. 196.

<sup>10</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2. B., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 613-614.

<sup>11</sup> Uluslararası piyasada düşen fiyatlar, Türk ihraç ürünlerinin durumunu da etkilemiş, yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe girmesi iç piyasa ve halkın yaşamını oldukça zorlaştırmıştır. Bu arada Hükümetin sanayileşme siyaseti, alkollü içkilerin, sigara, şeker, tuz ve deniz nakliyatının devlet tekeline alınması halkın hoşnutsuzluğunu daha da arttıracaktır. Bkz., Erdoğan Teziş, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yay., 1977, s. 70-72.

<sup>12</sup> Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, 2. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 296.

kalmış; eleştiriyi kaldırmanın, basını susturmanın, Meclis muhalefetine imkân vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye, huzuru getirmeye yararı olmamıştır. Tersine denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk günden güne büyümüş ve ekonomik sıkıntılar her geçen gün artmıştır<sup>14</sup>.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, toplumda, basında ve TBMM’de giderek artan hoşnutsuzlukların bir yerde patlak vermesinden, merkez denetiminin yitirilmesinden endişe etmektedir<sup>15</sup>. Özellikle yaşanan ekonomik ve siyasi bunalımların toplumsal bir patlamaya dönüşmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa, tüm bu sorunların çözümü için bir muhalefet partisinin kurulmasını uygun görmüştür. Nitekim Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz bir parçası haline gelen devrimlerin de ayrıca korunması gerekmektedir.

1930 yılına gelindiğinde siyasal ortamdaki bu tür gelişmeler, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın yumuşak bir politika izleyerek muhalefete olanak vermesi, “*Serbest Cumhuriyet Fırkası*”nın kurulmasında en önemli etken olacaktır<sup>16</sup>. 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan olumlu sonuç alınamayışının kendine özgü nedenleri vardı. Fırka, siyasal rejim henüz yeterince bilinmeden, algılanmadan doğmuştu. Kurucular erken davranmışlar ve fırkaya egemen olamamışlardı. Aradan geçen 5 yıl içerisinde o deneyimden her kesimin bazı dersler almış olması gerekirdi. Dolayısıyla Cumhuriyetin en belirgin ve en güvenilir kişilerin öncülüğünde kurulacak ikinci bir partinin kimi sıkıntıları gidereceği ve CHF’nin olduğu kadar, hükümetin de daha etkin olarak denetleneceği düşünülüyordu<sup>17</sup>.

Mustafa Kemal, bu düşünce ve varsayımla yeni bir partinin kurulması için doğrudan doğruya kendisi harekete geçmiştir. CHF karşısında yer alacak olan kuruluşun başkanlığı için de, çok eski arkadaşı olan ve ılımlılığı ile tanınan eski Başbakan Fethi (Okyar) Bey’i seçmiştir<sup>18</sup>. O, muhalefet görevini üzerine alacak ama kendisine sadık kalacak bir partinin kurulmasını temenni ediyordu. Nitekim muhalif bir partinin kurulmasından maksat, birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini

---

<sup>13</sup> Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. I-II, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 44.

<sup>14</sup> Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, Başnur Matbaası, 1972, s. 276.

<sup>15</sup> Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye’nin Oluşumu 1923-1938*, 3. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s. 292.

<sup>16</sup> Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 247.

<sup>17</sup> Turan, s. 292.

<sup>18</sup> Goloğlu, s. 277.



sağlamak ve hükümetin hem kusurlarını düzeltmeye hem de ekonomik duruma yeni çareler aramaya sevk edecek bir kontrol sistemi yaratmaktan ibaretti<sup>19</sup>.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş aşaması, Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey'in 1930'da yaz tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesiyle başlamıştır. İstanbul Büyükdere'de ki Necmettin Molla Köşkü'nde misafir edilen Fethi Bey, o sırada Yalova Termal Tesisleri'nde dinlenen Mustafa Kemal'e, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor sunmuştur<sup>20</sup>. Bu görüşmeler sırasında İsmet Paşa Hükümeti ile ilgili görüş ve eleştirilerini de Gazi'ye iletme fırsatı bulan Fethi Bey'e<sup>21</sup>, Mustafa Kemal tarafından yeni bir partinin kurulmasının teklif edildiği görülecektir. Gazi'ye göre, ülkenin içinde bulunduğu bu sıkıntılardan ancak muhalif bir partinin kurulmasıyla aşılabilecek ve memleketin sorunları Meclis'te muhalefet kanadının görüşleriyle tartışılacak, çözümler daha kolay olacaktı<sup>22</sup>. Mustafa Kemal kurulacak olan partinin başına Fethi (Okyar) Bey'in geçmesini istemiş ve “*Bir parti kur, başına geç ve düşüncelerini Meclis'te müdafaa et. Bu suretle particilikten beklenen faydayı da temin etmiş olursun*” demiştir<sup>23</sup>. Fakat Fethi Bey, bu teklif üzerine şaşırarak ve Gazi'ye İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediğini söyleyecektir. Gerekçesi ise, Paris Büyükelçiliği görevi sırasında Duyun-u Umumiye taksitlerinin ödenmesi konusunda Başbakan İsmet (İnönü) Paşa ile anlaşmazlığa düşmesidir<sup>24</sup>. Bu arada İsmet Paşa da Yalova'ya gelmiş ve Mustafa Kemal tarafından kendisine bilgi verilerek, görüşlerinin ne olduğu sorulmuştur. İsmet

<sup>19</sup> Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. B., İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s. 61; *Hâkimiyet-i Milliye*, “Yeni Fırka”, 10 Ağustos 1930, Pazar, No. 3260, s. 1, 3.

<sup>20</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 297; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz., Cemal Kutay, İstanbul, Adam-Tercüman Yayınları, 1980, s. 386-390; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977, s. 154-156.

<sup>21</sup> Fethi Bey, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu özetleyerek, borçların ertelenmesi yoluna gidilmemesini, böyle bir durumun itibarımızı zedeleyeceğini ve Türkiye'yi zor durumda bırakacağını söylemiş, ayrıca ülkenin bu durumdan kurtulabilmesi için Fransız Hükümeti'nin yardıma hazır olduğunu Mustafa Kemal'e anlatmıştır. Bkz., Okyar, s. 386-387.

<sup>22</sup> Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 277.

<sup>23</sup> Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s. 242.

<sup>24</sup> Duyun-u Umumiye ve Borçlar Kanunu, İmparatorluktan Cumhuriyet Türkiye'si'ne kalan önemli konuların başında gelmektedir. Lozan Görüşmeleri'nden sonra bu konu Paris Büyükelçisi Fethi Bey aracılığı ile devam ettirilmiştir İsmet Paşa Hükümeti borçların kağıt para ile ödenmesini isterken, alacaklı ülkeler altın olarak ödenmesinde ısrar ediyorlardı. 1928 yılında alacaklı ülkelerle bir antlaşma imzalanmış ve Türkiye borçlarının bir bölümünün silinmesine karşılık borçlarını altın olarak ödemeyi kabul etmiştir. Antlaşmayı Fethi Bey imzalamış ve bu antlaşma o dönemde takdirle karşılanmıştır. Fakat antlaşmanın uygulanma safhasında işler değişmiş, taksitlerin ödenmesi 1929 bunalım dönemine rastlamıştır. İnönü Hükümeti antlaşmanın uygulanamayacağını bildirerek ödemelerin altın olarak değil de kâğıt para ile yapılacağını bildirmiştir. Bu durum antlaşmanın imzalayıcısı Fethi Bey'i çok zor durumda bırakmış ve İsmet Paşa ile aralarının açılmasına neden olmuştur. Bkz., Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1964, s. 133-137.

Paşa ise, yeni bir partinin kurulmasının kendilerini de memnun edeceğini, muhalif bir partiden gelecek olan eleştirilerin hükümete yararlı olacağını bildirmiştir<sup>25</sup>. Nitekim bu görüşme ve tartışmalar olumlu sonuçlanmış ve 7 Ağustos 1930'da Fethi Bey'in "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adında bir parti kurması kararlaştırılmıştır. Fethi Bey'in liberal anlayışını da yansıtan firkanın adı, Atatürk tarafından bulunmuştur. Ancak Fethi Bey'in bu partinin kuruluşunda bazı koşullar öne sürdüğü de bilinmektedir. Bu koşulların en önemlisi, Cumhurbaşkanının partiler arasında tarafsız kalması ve bu partinin Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve müsaadesi ile kurulduğuna dair yazılı bir belgenin istenmesi konusudur<sup>26</sup>. Fethi Bey, bu isteklerinde kendince haklıdır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkmaya kalkmanın gerçekçi olmadığını bilen SCF liderinin korkusu, yalnız hükümete değil devlete de muhalif olma durumuna düşerek belki de hıyanet-i vataniye ile suçlanmaktadır<sup>27</sup>.

Bu endişelerin ortadan kaldırılmasından sonra, yeni parti liderinin Meclis'te bulunabilmesi için ilk açılacak milletvekilliğine getirilmesi kararlaştırılmıştır<sup>28</sup>. Gazi Mustafa Kemal, Serbest Fırka ile ilgili olarak kamuoyunun bilgisini almak istemiş ve partinin resmen kurulmasından önce buna ilişkin bir haberin basında yayınlanmasını uygun bulmuştu. Bu amaçla Vakit gazetesinden Asım (Us) Bey Yalova'ya çağrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yeni yapılan bir otelin açılışında düzenlenen baloda, İnönü ve Okyar'ı da yanına alarak bir masaya oturmuş ve Asım (Us) Bey'in de masaya çağrılmasından sonra şu konuşmayı gerçekleştirmiştir<sup>29</sup>:

*"Ben şimdi bir babayım. Siz ikiniz de benim evladımsınız. İkiniz arasında benim nazarımda hiçbir fark yoktur. Benim istediğim sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisi'nde açıkça münakaşa edilmesidir. Büyük Millet Meclisi'nde Türk milletinin gözü önünde açıkça konuşulamayacak hiçbir iş yoktur..."*

Mustafa Kemal'in bu sözleri, ülkenin çok partili siyasal hayata geçerken beklentisinin ne olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. O, İkinci Meşrutiyet döneminin ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminin doğurduğu iç mücadelelerin yinelenmemesini ve aynı zamanda parlamenter sistemin gereği olarak

<sup>25</sup> "...bugün bize düşen vazife, bizi tenkit eden bir firkanın zuhuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermeksizin onu, güler yüzle karşılamaktır..." Ayrıntılı bilgi için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, "İsmet Paşa Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar?", 11 Ağustos 1930, Pazartesi, No. 3261, s. 1.

<sup>26</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Yeni Fırka", 10 Ağustos 1930, Pazar, No. 3260, s. 3.

<sup>27</sup> Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 253.

<sup>28</sup> 10 gün sonra Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü Bey, Bern Elçiliğine atanmak üzere milletvekilliğinden ayrılmış ve boşalan Gümüşhane milletvekilliğine Fethi (Okyar) Bey getirilmiştir. Bkz. *Goloğlu*, s. 277.

<sup>29</sup> Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım...*, s. 132.

tartışmaların TBMM’de yoğunlaştırılmasını istemektedir. Ayrıca kendisinin de partiler karşısında yansız kalacağını vurgulamaktadır<sup>30</sup>.

9 Ağustos 1930’da Vakit gazetesinde bu anlayış doğrultusunda çıkan ilk haberin arkasından, Mustafa Kemal ve Fethi Bey arasında Serbest Fırka’nın uyacağı kurallara ilişkin karşılıklı yazışmalar da yapılmıştır. Fethi (Okyar) Bey’in 9 Ağustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya göndermiş olduğu mektupta, iç huzursuzlukta ilk göze çarpan sıkıntının ekonomik ve mali durumdaki bunalım olduğu ve bu bunalımın genel sebepler dışında beş yıldan beri izlenen ekonomik ve mali politikalarından ileri geldiği vurgulanmaktadır. Hükümetin gereksiz harcamalarla halktan dayanamayacağı kadar vergi aldığını, ihracatın korunmadığını, iç ve dış siyasette noksanlıklar bulunduğunu ve bunun Meclis’te tek partinin bulunmasından kaynaklandığını belirten Fethi Bey, tek parti mensuplarının kendi hükümetlerini eleştirmekten çekindiklerini, dolayısıyla kendi durumu hakkındaki endişelerini şu sözlerle açığa vurmaktadır<sup>31</sup>:

“...Cumhuriyet Halk Fırkası’nın mali, iktisadi, dâhili ve harici siyasetlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayim. Zat-ı Devletleri Reis-i Cumhur olmaktan maâda şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası’nın da umumi reisi olmaları dolayısıyla, iş bu arzumun nazâr-ı devletlerinde ne yolda kabul buyuracağını bilmek lüzumunu hissediyorum.”

Fethi Bey’in bu mektubuna Gazi Mustafa Kemal Paşa, 10 Ağustos 1930 günü, tarafsızlığını koruyacağını ve bunun Cumhurbaşkanlığının gereği olduğunu dile getirerek, kurulacak siyasi partinin faaliyetlerinin engellenilmeyeceğini ama laik Cumhuriyet esaslarından da kesinlikle taviz verilmeyeceğini belirten bir mektupla karşılık vermiştir<sup>32</sup>:

“Azim Fethi Beyefendi, ...Lâik Cumhuriyet esası dâhilinde Fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz...”

Mustafa Kemal Paşa, yeni partiye güven vermek için çocukluk arkadaşı Milletvekili Nuri (Conker) Bey ile Tahsin (Uzer) ve hatta kız kardeşi Makbule

<sup>30</sup> Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s. 294.

<sup>31</sup> Mektubun tam metni için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. B., İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s. 7-8; Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 428-430; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, Ankara, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 413-414; *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Ağustos 1930, Pazartesi, No. 3261, s. 2.

<sup>32</sup> *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. B., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 257; Ağaoğlu, s. 9; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 544; *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hazretleri Fethi Bey’e Cevap Verdiler.”, 12 Ağustos 1930, Salı, No. 3262, s. 1.

(Atadan) Hanım'ın bu yeni kuruluşta görev almalarını istemiştir<sup>33</sup>. Gazi'nin emirle, yeni fırkaya üye yaptığı bir başka kişi de Ağaoğlu Ahmet Bey'dir. Ağaoğlu Serbest Fırka'ya girişini, Seyr-i Sefain İdaresi tarafından Yalova Kaplıcaları'nda Termal-Büyük Otel salonunda düzenlenen bir baloda öğrenmiştir<sup>34</sup>.

Mustafa Kemal Paşa'dan yazılı güvence alan Fethi Bey, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu içeren dilekçeyi 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan telgrafla İstanbul Valiliği'ne göndermiş ve bu başvuru ile fırkanın resmen kuruluşu onaylanmıştır<sup>35</sup>. İlk merkezini İstanbul-Taksim'de açan Fırkanın Genel Başkanı eski Başbakan, TBMM Başkanı, Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey ve Genel Sekreteri Kütahya Milletvekili Nuri (Conker) Bey'dir. Genel yönetici kadrosunda ise, Ahmet (Ağaoğlu), Tahsin (Uzer), Mehmet Emin (Yurdakul)<sup>36</sup>, Nakiyettin (Yücekök), Semih (Hızıroğlu), Ali Haydar (Yuluğ), Ali Galip (Yenen), Refik İsmail (Kakmacı), İbrahim (Tolon), Rasim (Öztekin), Talat (Sönmez), Süreyya (İlmen) ve Doktor Reşit Galip'ten oluşan 14 milletvekili görev almıştır<sup>37</sup>.

Serbest Fırka'ya üye milletvekillerinin durumları hakkında, Fethi Bey ile Gazi Mustafa Kemal arasında geçen konuşmalarda, Gazi'nin Emin, Rasim ve Naki Beylere sahip çıktığı ve "ötekilere karışmam" şeklinde bir cevap verdiği görülmektedir. Fethi Bey ise, bu duruma şu sözlerle itiraz etmiştir<sup>38</sup>:

*"... Hepsinin mesuliyeti sizin üzerinizdedir. Daha benim malumatım olmadan ve fırka resmen kurulmadan Ağaoğlu Ahmet Bey'i fırkaya dahil eden sizsiniz. Hocanız Naki Bey'e, Şair Mehmet Emin Bey'e, Tahsin Bey ve İbrahim Bey'e benim yanımda emir verdiniz. Diğerlerini de yanınızda iken teklif ettiniz. Hepsi, rejime kadar, sizin arzularınızı emir telâkki etmenin ihlâsı içinde kabul ettiler. Ya hepsinden mesulsünüz ya da hiçbirinden değilsiniz..."*

Fethi Bey'in bu itirazına Mustafa Kemal Paşa, "...Siz bilmezsiniz... Bunların çoğu zaten İsmet Paşa'ya ve siyasetine aleyhtardır. Ben rast gele teklifte bulunmadım." şeklinde karşılık vermiştir<sup>39</sup>.

<sup>33</sup> Turan, s. 296-297; Fethi Bey anılarında Gazi'ye Mustafa diye hitap edebilen tek kişinin Nuri Conker olduğunu söylemektedir. Bkz., Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 298.

<sup>34</sup> Asım Us, s. 127; Çağlar Kırçak, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, 2. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s. 282.

<sup>35</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 2. B., İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s. 622-623; *Karpat*, s. 55-63; Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Nedenler*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 23; *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1930, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti.", Çarşamba, No. 3263, s. 1

<sup>36</sup> Şarki-Karahisar Mebusu Mehmet Emin Bey'in CHP'den ayrılarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçmesiyle ilgili bkz., *B.C.A*, Dos. 2. Büro, Fon. 490. 1. 0. 0, Yer. 527. 654. 211.. 3, (28. 8. 1930).

<sup>37</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti.", 13 Ağustos 1930, Çarşamba, No. 3263, s. 1

<sup>38</sup> Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 536-537.

<sup>39</sup> *A.g.e.*, s. 537.

Cumhuriyet Halk Fırkası karşısına Cumhuriyetçi, laik ama liberal bir anlayışla çıkan partinin programı 11 maddeden oluşmaktadır<sup>40</sup>:

“1- Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve Laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki hürriyet ve masuniyet hakları bilaistisna herkes için meri kılacak ve hiç bir arızaya uğramayacaktır. 2- Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs ve faaliyetini sarsmayacak ve halkın takatı hududunu aşmayacak derecede tahdit edilecektir. Vergi tarzında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır...”

16 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası, Nazlı Han’da ki yeni binasında yurt düzeyinde örgütlenme ve yayılma çalışmalarına hız vermiştir<sup>41</sup>. Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında Çerkes Ethem ile birlikte “Seyyare-i Yeni Dünya” adlı komünist eğilimli bir gazete çıkartmış olan Arif Oruç’un sahibi olduğu “Yarın” gazetesi ile Zekeriya Sertel’in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı “Son Posta” gazetesi, yeni partiyi destekleyip onun yayın organları durumuna gelmiştir<sup>42</sup>.

Yeni Parti, Büyük Millet Meclisi’nde III. Dönemin tatil devresinde kurulduğu için, Meclis’te pek verimli olamamış, fakat kuruluşundan kapanışına kadar Meclis’in ancak 13 oturumuna katılabilen fırka, oturumlarda kısmen söz sahibi olmayı başarmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası ve hükümetini çok ağır suçlamalarla eleştirmiş ve Fethi Bey’in basına verdiği demeçte, “... Demiryolu yapımının tek bir kuşağa gücünü aşan vergiler yüklediğini, tekellerin halka çok ağır geldiğini, paranın değerinin her geçen gün düştüğü ve bu yüzden yabancı sermayenin gelmediğini” ileri sürmesi, iki parti arasındaki gerginliğin bir kat daha artmasına neden olmuştur. Ayrıca Fethi Bey’in her konuşmasının arkasından “ilk fırsatta, en kısa zamanda” iktidara gelmeyi arzulayan sözleri Atatürk’ü düşündürmüş ve “siz hemen birkaç ay içerisinde iktidara geçmeye uğraşıyorsunuz. Hiç beklemeye tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidarda olanları düşürüp yerine geçecek olursanız, bu memleketi güven ve huzur içinde tutabilecek misiniz?” sözleriyle Fethi Bey’i hem uyarmış hem de kaygısını dile getirmiştir<sup>43</sup>. Fethi Bey’in bu suçlamalarına

<sup>40</sup> Hâkimiyet-i Milliye, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti.”, 13 Ağustos 1930, Çarşamba, No. 3263, s. 1

<sup>41</sup> Hâkimiyet-i Milliye, “Serbest Fırka Faaliyete Başladı.”, 17 Ağustos 1930, Pazar, No. 3267, s. 1.

<sup>42</sup> Hâkimiyet-i Milliye, “Yeni Fırka Reisinin Yeni Beyanâtı, Fethi Bey Teşkilatla Meşgul Oluyor.”, 15 Ağustos 1930, Cuma, No. 3265, s. 1-4; Goloğlu, s. 282; Turan, s. 298.

<sup>43</sup> Us, Gördüklerim İstanbul,, Duyduklarım, Duygularım, s. 142.

Başbakan İsmet Paşa da, 30 Ağustos 1930'da Sivas Demiryolunu işletmeye açarken ayrıntılı yanıtlar vermiştir<sup>44</sup>:

*“Bizim politikamızın ana hatları, Türk tarihinin seyri bilhassa İstiklal Mücadelesi'nin safhaları, ıstırapları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaksızın anlaşılabilir.”*

Tartışmalar sürüp giderken Serbest Cumhuriyet Fırkası yöneticileri, basında ve kamuoyunda buldukları desteğe dayanarak ilk seçimde iktidara geleceğine inanmışlardı. Halkın Fırka'ya karşı gösterdiği büyük ilgi, Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir gezisinde tüm açıklığı ile ortaya çıkmıştır<sup>45</sup>. 3 Eylül 1930'da parti teşkilatını kurmak üzere İzmir'e giden Genel Başkan Fethi Bey<sup>46</sup>, eşi görülmemiş büyük bir halk kalabalığı tarafından karşılanmıştır. Fethi Bey ile İzmir'e giden ve Serbest Parti Yönetim Kurulu üyesi olan Kars Milletvekili Ahmet (Ağaoğlu) Bey, eşine gönderdiği mektupta o günü şöyle anlatmaktadır<sup>47</sup>:

*“...Uzaktan şehir görünmeye başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştu. Deniz kıyısına en az kırk bin kişi gelmişti. Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey, Yaşasın Serbest Fırka sesleri her tarafı çınlatıyordu... Gemi istilaya uğradı, ellerimizi, elbiselerimizi öpüyorlardı. Sıkıştırılmaktan bayılacak hale geldik. Zorla karaya çıkabildik... Gece yarısına kadar otelimizin çevresi insanlarla dolu idi...”*

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen bu büyük ilgi, Cumhuriyet Halk Partilileri endişelendirmişti. Nitekim Fethi (Okyar) Bey'in yapacağı konuşmayı engellemek isteyen İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesiyle yumuşamış ve sorun çözülmüştür. Bu arada Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Bey'in “Anadolu” isimli gazetesinde Serbest Fırka aleyhinde yazdığı yazı ise bardağı taşıran son damla olmuştur. Fethi Bey'in konuşTURULMASINA engel olmanın imkânı kalmadığını gören Halk Partililer, hiç olmazsa kalabalığın büyük olmaması için tedbirler almaya başlamışlardır.

İzmir'de Fethi Bey'i karşılamaya gelen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın taraftarları İzmir Palas Oteli'nin önünde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın taraftarları ise İkinci Beyler Sokağı ile Bahribaba Parkı'nda toplanarak gösteriler yapmaya ve çeşitli sloganlar atmaya başlamışlardır. Bu arada Cumhuriyet Halk Fırkası mutemedi Salih Bey'in Halk Fırkası merkez binası balkonundan Serbest Fırka taraftarlarına hitaben

<sup>44</sup> Başbakan İsmet Paşa'nın konuşma metni için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, “Sivas İstasyonu Dün Büyük Merasimle Açıldı ve Muhterem Başvekilimiz Atideki Mühim Nutuklarını İrat Ettiler.”, 31 Ağustos 1930, Pazar, No. 3281, s. 1.

<sup>45</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Karşı Fırkanın Reisi İzmir'e Gitti.”, 4 Eylül 1930, Perşembe, No. 3285, s. 3.

<sup>46</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “SCF Lideri İzmir'e Gitti. Nutkunu Cumartesi Günü Söyleyecek.”, 5 Eylül 1930, Cuma, No. 3286, s. 5.

<sup>47</sup> *Ağaoğlu*, s. 46-48.

“Yaşasın Halk Fırkası” şeklindeki sloganına, karşıt grubun “Yaşasın Fethi Bey, Kahrolsun mutemetler” sloganıyla karşılık vermesi ortamı gerginleştirmiştir. Bu sırada bina içerisinde bulunan Sabri Bey’in de halka “Namussuzlar” diye bağırması çatışmanın başlamasına neden olmuştur. Çıkan olaylarda öfkeli kalabalık binanın camlarını taşıyıp kırmış ve binanın levhasını dahi sökmüştür. Bu arada binada bulunan Foça mutemedinin de yaralandığı görülmektedir<sup>48</sup>.

Cumhuriyet Halk Fırkası merkez binasının taşlanıp levhasının sökülmesinden sonra iyice heyecanlanan halk, Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey’in sahibi olduğu Anadolu Gazetesi matbaasına doğru ilerlemiştir. Olaylar sırasında kalabalık grup tarafından atılan taşlar bir komiser ve jandarma erinin yaralanmasına sebep olmuştur. Olayın daha da büyümesi üzerine güvenlik güçleri öfkeli kalabalığı dağıtmak için havaya ateş açmış ve göstericiler ise bu ateşe taş atarak karşılık vermiştir. Bu yaşanan arbede sırasında 14 yaşlarında Necati Kemal isminde mektepli bir genç vurularak ölmüş, 7 kişi ise çeşitli yerlerinden yaralanmıştır<sup>49</sup>. Bu esnada öfkeli kalabalığın dağılmadığı ve Fethi Bey’in kaldığı İzmir Palas Oteli’ne doğru yürüyüşe geçtiği görülmektedir. Ahmet (Ağaoğlu) Bey, hatıralarında yaşanan bu olay hakkında şu bilgileri vermektedir<sup>50</sup>:

*“Kalabalığın ortasından ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birden bire Fethi Bey’in ayaklarının dibine atarak, ‘İşte size bir kurban, başkalarını da veririz. Yalnız sen bizi kurtar’ dedi ve ağlayarak kendisi de Fethi Bey’in ellerine sarıldı. Manzara müthiş tüyler ürpertici idi. Kanlara boyanmış körpe mektepli çocuk, Fethi Bey’in ayakları altında son nefesini veriyordu... Fethi Bey’in gözleri yaşarmış, bazıları hüngür hüngür ağlıyorlardı.”*

Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey’in telkinleri öfkeli kalabalığı yatıştırmaya yetmemiş ve “kana kan isteriz” diye bağırarak harekete geçen topluluğa, güvenlik güçleri ikinci kez müdahale etmek zorunda kalmış ve bu arada açılan ateş sonucunda 12 yaşında bir çocuk daha vurularak ölmüştür. Toplam iki ölü ve on beş kişinin ağır yaralandığı bu olaylar güçlkle bastırılabilmiştir<sup>51</sup>.

Olayların yatıştırılmasından sonra 7 Eylül günü İzmir Alsancak Stadında yapılan mitinge büyük bir kalabalık topluluğu katılmıştır. Büyük güvenlik önlemleri altında konuşmasını yapmak üzere saat on altıda kürsüye çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası Başkanı Fethi Bey, kendi parti programlarına dayanarak liberal anlayış

<sup>48</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “İzmir’de Şayan-ı Teessüf ve Teessür Hadiseler”, 6 Eylül 1930, Cumartesi, No. 3287, s. 1.

<sup>49</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Fethi Bey İzmir’e Gittiği Gün Neler Oldu?”, 6 Eylül 1930, Cumartesi, No. 3287, s. 2; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982, s. 243.

<sup>50</sup> Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. B., İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s. 63-64.

<sup>51</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1930, s. 2; *Us*, s. 20-25; *Goloğlu*, s. 284-285.

doğrultusunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ağır bir dille eleştirmiştir. Bu sırada göstericilerden bazılarının başlarındaki şapkaları çıkarıp yerlere attıkları da görülmektedir<sup>52</sup>.

Bu konuşma, İnönü Hükümeti'nde derin bir şaşkınlık ve kızgınlık yaratmıştır. Nitekim İzmir olayları, Serbest Fırka'ya karşı CHF liderlerinin özellikle Mustafa Kemal'in kuşkuya düşmesinin başlangıcı sayılabilir<sup>53</sup>. CHF'nin içine sindiremediği nokta ise, Gazi'nin Fırkanın kurucusu ve önderi olduğu halde Serbest Fırka tarafından adeta tarafsız bir lider gibi kabul edilmesidir<sup>54</sup>. Nitekim 9 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in, Gazi'ye hitaben açık bir mektubu yayınlanmış ve bu mektupta İzmir olayları sırasında CHF binalarına ve bazı yöneticilerine yapılan hücumlara değinilerek, Gazi'nin kesin tutumunun bilinmesindeki yarardan söz edilmektedir. Gazi'nin bu mektuba yazmış olduğu cevap ise, aynı gazetenin 10 Eylül tarihli sayısında çıkmış ve bu mektupta özellikle şu noktanın altı çizilmiştir<sup>55</sup>:

*"...Gerçeği bir kere daha ifade ve tasrih edeyim ki ben, CHF'nin umumi reisiyim. CHF, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip, benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz."*

Bu mektup ve mektuba verilen cevapta Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulurken tarafsız kalacağına dair verdiği garantiyi ortadan kaldırmış ve Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan yana ağırlığını koymuştur. Bu durum ise SCF için zor günlerin habercisi olacak ve Gazi'nin desteğini yitiren fırkanın zor durumda kalacağı görülecektir. Her şeyden önce İzmir gezisi ve meydana gelen olaylar, Serbest Fırka için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu gezinin olumlu yönü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın büyük bir taraftar toplaması ve güç gösterisinde bulunmasıdır<sup>56</sup>. Olumsuz yönü ise Gazi'nin partiden desteğini çekmesiyle birlikte partiyi irticai güçler ele geçirmiş ve tüm bu olaylar partinin sonunu hazırlayacaktır.

<sup>52</sup> Kürsüde Fethi Bey'in yanında Serbest Fırka'nın umumi kâtibi Nuri Bey, Fırka arkadaşlarından Ağaoğlu Ahmet, Tahsin ve Haydar Bey ile Yeni Asır gazetesinin başyazarı İsmail Hakkı, Behzat Arif Beyler ile Serbest Fırka'nın İzmir il yöneticileri bulunmaktadır. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Fethi Bey Nutkunu Söyledi", 8 Eylül 1930, Pazartesi, No. 3289, s. 3.

<sup>53</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Fırkalar Karşısında Gazi", 8 Eylül 1930, Pazartesi, No. 3289, s. 1.

<sup>54</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reis-i Cumhur Hazretleri ve Yeni Fırka", 9 Eylül 1930, Salı, No. 3290, s. 1.

<sup>55</sup> *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, s. 545; *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reis-i Cumhur Hazretleri Milleti Tenvir Ediyor", 10 Eylül 1930, Çarşamba, No. 3291, s. 1.

<sup>56</sup> İzmir Olayları Malatya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılımları artırmıştır. Malatya Valisi Tevfik Bey'in İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda gelişen olaylar özetlenmektedir. Bkz., *B.C.A.*, Dos. 7923, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 78. 519. 3, (28. 9. 1930).



İzmir ve Karşıyaka'da Fırka teşkilatının açılışını gerçekleştiren Fethi Bey ve arkadaşları, Ege bölgesinde yeni fırka teşkilatı oluşturmak amacıyla trenle Menemen, Manisa, Aydın ve Balıkesir'e hareket etmişlerdir. Fethi Bey, 13 Eylül 1930 günü Balıkesir'den Bandırma'ya geçerek İstanbul'a dönmüştür. Böylece Serbest Fırka liderinin İzmir ve Ege bölgesini kapsayan seyahati de tamamlanmıştır<sup>57</sup>.

İzmir olayları ile ilgili olarak Adalet Bakanı Mahmut (Esat Bozkurt) Bey'in 21 Eylül 1930'da Bakanlığından istifa etmesi de son derece önemlidir<sup>58</sup>. İstifa dilekçesinde gelişen olayların Türk milleti ve inkılaplar için kötü olacağını bildiren Mahmut Bey, Serbest Fırka'nın neden olacağı olayların boyutunu ve hükümetin tutumunu da açık olarak ortaya koymaktadır<sup>59</sup>. Nitekim saltanat ve hilafet yanlılarının bu ortamı kaçırmayacak bir şekilde fırsat bilmeleri ve hemen irticai faaliyetlere girişmeleri de dikkat çekicidir.

Serbest Fırka'nın olaylı İzmir gezisinden sonra Belediye seçimlerine katılması, tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Bu seçimlerin önemi ise, ilk defa tek dereceli seçim sisteminin uygulanacak olması ve kadınların bu seçimlerde oy kullanacak olmalarıdır. Bu seçimler hem Türk kadını açısından hem de demokrasinin topluma yerleşmesi açısından önem taşımaktadır<sup>60</sup>. Bütün olumlu ve olumsuz görüşlere rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisi için sonun başlangıcı olan bu seçimlere katılacak ve 1930 Belediye seçimleri, Türkiye'nin siyasal yaşamında kötü İzler bırakacaktır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimlere katılma kararı alınca, partide adayların çoğalmaya başladıkları görülmektedir. Belediye seçimleri tek dereceli yapılmasına karşılık bir günde tamamlanmıyor, oy hakkı bulunan seçmenlerin 10 gün içinde oylarını kullanmaları öngörülüyordu. Fakat günler geçtiği halde oyunu kullanmaya gelen Halk partililerin sayısı çok azdı. Buna karşılık Serbest Fırka, kendini bütün bir hoşnutsuzlar zümresinin temsilcisi durumuna sokmuş ve firkaya oy vermek isteyenler adeta birbirleriyle yarışmasına büyük bir hevesle sandık başına koşuyorlardı. Bu umulmadık ilgi ise Halk Fırkalıları endişelere sevk ediyordu<sup>61</sup>. Bütün bunların

<sup>57</sup> *Hâkimiyet-i Millîye*, "Fethi Bey İstanbul'da", 14 Eylül 1930, Pazar, No. 3295, s. 1.

<sup>58</sup> *Hâkimiyet-i Millîye*, "Adliye Vekili'nin İstifası", 24 Eylül 1930, Çarşamba, No. 3305, s. 1.

<sup>59</sup> Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982, s. 180.

<sup>60</sup> *Okyar*, s. 509-510.

<sup>61</sup> Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s. 215-217; Çetin Özek, *Gerici Akımlar ve Nurculuğun İç Yüzü*, İstanbul, Ekin Basımevi, 1964, s. 183; Eskişehir Valisi Hakkı Bey'in SCF'nin yaptığı propagandalarla ilgili düşünceleri için bkz., B.C.A., Dos. 7922, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 78. 519. 2, (24. 9. 1930).

sebebini Serbest Fırka'nın genel programından çok, halktaki bıkkınlık ve küskünlüğün etkisinde aramak gerekirdi. Çünkü Serbest Fırka çevresinde toplanan büyük kalabalıktaki ortak noktalar, genellikle ekonomik sıkıntılar ve tek parti sistemine karşı olan tepkiden ibaretti. Bu topluluğun içinde çeşitli düşüncelerde dargınlar, öç alma heveslileri, çıkarıcılar, kışkırtıcılar, gericiler ve geçim sıkıntısı çeken herkes vardı. Bununla beraber bütün bu insanları bir arada tutabilen tek şey ise özgürlüktü<sup>62</sup>.

Tüm yurttta yapılan seçimler genellikle olaylı geçmiş ve 10 günlük sürenin tamamlanmasıyla birlikte açıklanan sonuçlara göre 502 belediyenin 31'ni yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştır<sup>63</sup>. SCF yöneticileri bu seçim sonuçlarının gerçeği yansıttığını hiçbir zaman kabul etmemişler, onlara göre alınan sonuçlar yapılan yolsuzluk ve baskılarla elde edilmiştir. Nitekim ortaya atılan bu iddialar, basında yayınlanan demeçlerin dışında TBMM'nde iki ayrı birleşimde gündeme getirilecektir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 2 Ekim 1930 tarihli Meclis oturumunda konu hakkında bilgi vererek, 15 Ekim'de bir genel görüşmenin açılmasını kabul ettirmiştir<sup>64</sup>. Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddiasında da haksız değildir. Hasan Rıza (Soyak) Bey, anılarında bu olayı şöyle açıklamaktadır<sup>65</sup>:

*“Nitekim bir gün, kendisine (Mustafa Kemal Paşa'ya) hemen hepsi CHF'nin lehinde olarak gelen seçim haberlerini arz ettiğim sırada bana 'hangi fırka kazanıyor...' diye sormuş, 'tabi ki bizim fırka paşam' diye cevap vermişim. Fakat Paşa gülererek 'Hayır efendim, hiç de öyle değil!. Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan idare fırkasıdır çocuk!... Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... bunu böyle bilesin' buyurmuştu...”*

Belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'na oy vereceklere çıkarılan zorluklara karşı, Cumhuriyet Halk Fırkası'na oy vereceklere her türlü kolaylıklar, hatta kanunlara aykırı imkânlar dahi sağlanmıştı. Aslında seçimlerde oluşan olayların temeli daha önceye dayanmaktadır. 5 Eylül 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın tüm

<sup>62</sup> Goloğlu, s. 287.

<sup>63</sup> SCF'nin kazandığı yerler şunlardır: “Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (Aydın), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Ladik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınarhisar (Kırklareli), Silifke (İçel), Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın).” Ayrıntılı bilgi için bkz., Yetkin, s. 269

<sup>64</sup> Çavdar, s. 301-302; Turan, s. 304;

<sup>65</sup> Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Ankara, Yapı Kredi Bankası Yayınları 1973, s. 435.

valiliklere göndermiş olduğu bir genelgede<sup>66</sup>, son zamanlarda Cumhuriyete karşı gerici ve yıkıcı faaliyetlerin yapıldığını, buna karşı görevlilerin her türlü önlemi almaları istenmektedir. Bu genelgede sözü edilenler, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı alınacak önlemleri içerdiği söylenebilir. Bakanlık bu genelge ile resmen memurları politik davranmaya zorlamakta, karşılarına gelen kişilerin siyasi düşünceleri doğrultusunda karar vermelerini istemektedir. Bu genelge seçimler öncesi hükümetin takındığı tavrı da ortaya koymaktadır. Fethi Bey bu genelgeyi ve seçimlerdeki baskıyı 6 Kasım'da Meclis'te gündeme getirerek, bu durumun kanunlara ters düştüğünü ifade etmiştir. Fethi Bey'in bu suçlamaları karşısında İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey ise, SCF'nin ve taraftarlarının gericilerden, adi suçlulardan ve saltanat-hilafet yanlılarından oluştuğunu, bu nedenle sessiz kalmanın mümkün olmadığını, dolayısıyla 5 Eylül tarihli genelgeyi valiliklere bu amaç doğrultusunda gönderdiklerini açıklamıştır<sup>67</sup>.

Fethi Bey'in seçimlerle ilgili olarak Meclise verdiği önerge, 15 Kasım 1930 tarihli oturumda görüşülmeye açılmış ve bu oturumda da sert tartışmalar yaşanmıştır<sup>68</sup>. Serbest Fırka'nın suçlamalarına karşılık veren CHF'li milletvekilleri de, Serbest Fırka'yı tamamen gerici bir teşkilat kurmakla suçlamışlar ve içlerinde vatan hainlerinin bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey; Fethi Bey'in zehirli kısırtıcılardan nefretini belirtmediği için işin çıkırından çıktığını, Cumhuriyetçilikten ve devrimlerin koruyucusu olmaktan uzaklaşıldığını, çabuk ve kolay başarı için halkın saflığından yararlanılmak istendiğini, bunun için de her çareye başvurulduğunu, özellikle vergilerin kaldırılacağına söylenerek yıkıcılıkta bulunulduğunu, şapkanın kaldırılacağından, yeni Türk harflerinin atılacağından, medreselerin açılacağından, okullara Kur'an dersleri konacağından, halifelüğün geri getirileceğinden söz edildiğini, sözlerini dinlemeyenlerin tehdit altında tutulduğunu, Halk Partililerin ise

<sup>66</sup> Genelgenin tam metni için bkz., Yetkin, s. 269-270.

<sup>67</sup> TBMM'nin 6 Kasım 1930 günlü birleşiminde Fethi Bey Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi vermiştir: "*BMM Riyasetine, Son belediye intihabatında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat (engeller) ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekili'nden istizahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim, efendim. Gümüşhane Mebusu Ali Fethi*" Bkz., Yetkin, s. 270-271.

<sup>68</sup> Fethi Bey'e göre; "*seçmenler kütüklere yazılmamış, kütüklerde adları yazılı olan seçmenler de nüfus tezkereleri için "yırtık var" gibi bahaneler bulunup geri çevrilerek yerlerine başkalarına oy kullandırılmıştı. Bazı yerlerde halk, jandarma ve polisçe seçim sandıklarına yaklaştırılmamıştı. Bazı yerlerde de SCF'na oy verecek olanlar da tutuklanmışlardı. Oysa bütün bunlara karşılık CHF için elden gelen tüm kolaylıklar gösterilmişti.*" Bkz., Yetkin, s. 271.

ağırbaşlı ve ciddi bir şekilde çalışarak seçimleri kazandıklarını, Serbest Partililerin hükümetten hesap isteyecekleri yerde, kendi yaptıklarını hesaba vurmalarını, bu takdirde utanmaları gerektiğini örnekler vererek anlatmaya çalışmıştır<sup>69</sup>.

Taraflar karşılıklı olarak birbirlerini ciddiyetten uzaklaşmak, sözleri değiştirmek ve demagoji yapmakla suçlamışlar ve sonuçta önergeler oya sunulmuştur. Oylama sonucu Şükrü (Kaya) Bey'in açıklamaları yeterli görülmüş ve 222 kabul oyuna karşılık 10 ret oyu ile Fethi Bey'in önergesi reddedilmiştir<sup>70</sup>. Seçimlerle ilgili yolsuzlukları görüşmek üzere önerge veren Fethi Bey, bu görüşmeler sonucunda suçlu duruma, daha açık bir ifade ile davacıyken davalı durumuna düşmüştür. Görüşmelerde haklılığını kabul ettiremeyeceğini anlayan Ali Fethi Bey'in partiyi kapatma kararı aldığı ve 17 Kasım 1930 günü partinin feshine ilişkin dilekçeyi İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği görülecektir<sup>71</sup>.

Böylece 8 Ağustos 1930'da temeli atılan ve 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, üç ay gibi kısa bir sürede doğmuş, büyümüş ve ölmüş, tekrar tek partili sisteme dönülmüştü<sup>72</sup>. Partinin feshine neden olan gerekçeleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

*“Mustafa Kemal'in serbest Fırka'dan desteğini çekmesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Mustafa Kemal'i etkilemesi, İzmir olaylarının etkisi, belediye seçimleri ve olaylar, basındaki tartışmalar, Halk Fırkası'nın tutumu ve irticai faaliyetler”*

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelik suçlamaların başında irticai faaliyetler gelmektedir. Başta Hükümet olmak üzere, hemen hemen tüm Halk Fırkası milletvekilleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın irtica yanlıları tarafından işgal edildiğini öne sürerek, bu durumun irticai faaliyetleri körüklediğini ve olayların tek sorumlusunun Serbest Fırka olduğunu belirtmişlerdir. Fakat bazı yazarlar da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasında ya da partinin içinde devrim karşıtı güçlerin yer aldığı görüşüne katılmamaktadırlar. Görüşler ne olursa olsun, 1925 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayında olduğu gibi, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinde de rejim ve devrim karşıtlarının hemen partiler içinde toplandığı bir gerçektir. Bu durum ise Cumhuriyetin ve devrimlerin geleceği açısından bir tehdit unsurudur.

<sup>69</sup> Goloğlu, s. 294-295.

<sup>70</sup> Goloğlu, s. 295.

<sup>71</sup> Hâkimiyet-i Milliye, “Serbest Fırka'nın Feshi Hakkında”, 19 Kasım 1930, Çarşamba, No. 3359, s. 1.

<sup>72</sup> Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1. B., İzmir, İleri Kitabevi Yayınları, 1994, s. 62; Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1984, s. 533; Ağaoğlu, s. 106.

Nitekim gerek Serbest Fırka, gerekse Terakkiperver Fırkası deneyimi bunu açıkça göstermiş ve 23 Aralık 1930 Menemen gerici olayı ise bu düşüncenin doğruluğunu ispatlayacaktır.

## 2. MENEMEN OLAYI (23 ARALIK 1930)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması aşamasında Mustafa Kemal'in arzu ettiği tek şey, “*laik Cumhuriyet esaslarına sadık*” kalınması idi. Ne var ki, 1929-1930 dünya ekonomik buhranının Ege bölgesinde yarattığı ekonomik sıkıntıdan yararlanan gerici çevreler, bu yeni partiyi fırsat bilmişler ve Cumhuriyetin laik esaslarının tehlikede olduğunu gören Mustafa Kemal, bu çok partili denemeden vazgeçmiştir<sup>73</sup>. Fırsatı kaçırdığını gören irtica ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın dağılma kararı almasından otuz beş gün sonra tekbir sesleri ve “*şeriat isteriz*” sloganlarıyla 23 Aralık 1930'da İzmir'in Menemen kazasında bir kere daha ayaklanmışır<sup>74</sup>.

İslam dini fikri yargıya ve mantığa dayandığı halde, din adamları bilgi edinmek hususundaki tembellikleri yüzünden gittikçe kapkara bir cehalete düşmüş, dini kural ve görevleri, bir anlamsız şekiller yığını haline getirmişlerdir. Bu hale geldikten sonra yeniliklere yönelme hususunda açılacak gediklerin, verilecek tavizlerin, kurdukları bu gerici çıkar düzenini yıkabileceği korkusu onları birbirine kenetlemiş ve kenetlenmiş cahil sözde din adamı zümresi, yıllar boyu yeniliklere akıl erdirmenin ve onları benimsemenin değil, yeniliklerden doğrudan doğruya kaçmanın, halkı bu fikirlere düşman etmenin tekniğini geliştirmişlerdir. İşte daima bu telkinlerle beslenen kara ruhlu çıkarıcı cahil zümre, sayıları az da olsa zehirlerini saçmak için daima fırsat gözetlemişlerdir. Gene cehaletleri yüzünden bir iki yerde kendileri gibi düşünen birkaç kişi buldular mı, bekledikleri günün geldiğini zannedip ayaklanmışlardır<sup>75</sup>.

### a) Olayın Çıkış Nedenleri ve Gelişimi

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte laik düzen ve dünya görüşü doğrultusunda gerçekleştirilen devrim hareketleri, dinsel kurallara bağlı çevrenin tepkilerine yol

<sup>73</sup> Vehbi Tanfer, “İrtica Olayları Karşısında Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, No. 17, (Mart 1990) s. 318.

<sup>74</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen Hadisesi”, 25 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Perşembe, No.3395, s. 1; Hikmet Çetinkaya, *Kublay Olayı ve Tarikat Kampları*, 4. B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1997, s. 16.

<sup>75</sup> Neşet Çağatay, *Türkiye’de Gerici Eylemler (1923’den Bu Yana)*, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1973, s. 30-31.

açmıştı. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, öğretimin birleştirilmesi ve Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi gibi değişiklikler, eski düzeni savunan ve ilk fırsatta ona dönülmesini arzulayan çevreleri yeniden harekete geçirmişti. Ancak düşüncelerini açıkça söyleyerek ortaya çıkmak istemediklerinden gizliden gizliye hazırlanmaya koyulmuşlardır.

Menemen Olayı, Nakşibendi tarikatına mensup kişilerce hazırlanmıştır. Tarikatın lideri olan Şeyh Esat, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra İstanbul Erenköy'deki köşküne çekilmiş, ancak etkinliğini halife ve müritleri aracılığı ile sürdürmüştü<sup>76</sup>. Kendisi, “*Kutbilaktab*” sanıyla anılmakta ve kutupların kutbu anlamına gelen bu unvan, tarikat tarafından her dönemde dini topluluğun maddi ve manevi başkanı olarak tanınan bir kişiye verilmektedir<sup>77</sup>. Şeyh Esat'ın en önemli ve çok güvendiği adamlarından birisi olan Laz İbrahim'i Manisa yöresine baş halife olarak ataması ile yörede tarikatın faaliyetlerinde büyük bir hareketlenme başlamıştır. Nakşibendiler gizli toplantılarla etkinliklerini sürdürürken, Muradiye Camii'nde hocalık yapmaya başlayan Laz İbrahim'in de delikanlılık çağındaki gençleri, esnaf ve çırakları etkilemeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle iş bulamayan, geçimlerini sağlayamayan gençlerin tarikata girmeleri halinde büyük desteklere sahip olacakları fikri aşılarmakta ve Şeyh Esat'tan gelen ve çevreden yardım amacıyla toplanan paralar da tarikata girenlere dağıılmakta idi<sup>78</sup>. İslamiyetin en tutucu tarikatlarından birisi olan Nakşibendilik, Şeyh Sait Ayaklanması'nda da etkili olmuş ve Şeyh Esat'ın Şeyh Sait ile ilişkisi bulunduğu anlaşılmıştır.

1930 yılı başlarında ülkede toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle başlayan sıkıntılar, Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşu ile devrimlere karşı olan bazı kişi ve grupların, bu partiye girmelerine ya da ona yandaş görünüp kendi düşünceleri doğrultusunda çalışmalarına olanak hazırlamıştı. Yeni parti toplantılarında hükümetin açıkça suçlanması, hatta zaman zaman dinin elden gittiğinden, kadınların

---

<sup>76</sup> Kırçak, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, s.291-292.

<sup>77</sup> Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*, 3. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınları, 1995, s. 310.

<sup>78</sup> Laz İbrahim, Menemen Askeri hastanesi imamlığından emekli olmuştu. Bkz., *Turan*, s. 310-311; Çetinkaya, s. 16-17; Cemalettin Saraçoğlu, “Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü”, *Tarih Konuşuyor*, C. 5, No. 29 (Haziran 1966), s. 2429-2430; *Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen Hadisesi”, 25 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Perşembe, No.3395, s. 1.

yüzlerinin açıldığından, zorla şapka giyildiğinden söz edilmesi, şeriat düzenine dönmek isteyenleri cesaretlendirmişti<sup>79</sup>.

İşte hükümetin güçsüz görüldüğü bu ortam içinde Nakşibendi tarikatı, kendine taraftar bularak Mehdi olduğunu öne süren *Giritli Derviş Mehmet* ile harekete geçmeye karar vermiştir. Halifeliğin geri geldiğini ve Cumhuriyet düzeninin sona erdiğini açıklamak için, İzmir ve Manisa gibi güvenlik güçlerinin hemen işe el koyabilecekleri büyük kentler değil, o yıllarda 4000 veya 5000 nüfuslu küçük bir kasaba olan Menemen seçilmişti<sup>80</sup>.

Manisa'da, kendisini ölümlerin dirileceği kıyamet günü ortaya çıkacak olan "*Mehdi*" ilan eden Giritli Mehmet, altı arkadaşı ile "*din elden gidiyor*" söylemi ile harekete geçmeye karar vermiştir<sup>81</sup>. 7 Aralık'ta Paşaköy'e gelerek bacanağının evinde misafir olan Giritli Mehmet ve adamları, burada silahlanmışlar ve yanlarına bir de köpek alarak, Bozalan Köyü'ne hareket etmişlerdir<sup>82</sup>. Müritlerin birisinin köyü olan Bozalan, 1924'te Rumeli'den gelen göçmenlerin yerleştirildiği bir bölgedir. Köy halkı Müslüman olmasına rağmen çoğunun din bilgisi yok denecek kadar azdır. Bu durumdan yararlanmak isteyen Derviş Mehmet ve arkadaşları köyde konaklamaya karar vermişlerdir. Fakat köy içinde rahat hareket edemediklerinden, köy yakınlarında bulunan Sünbüller Dağı'nda bir kulübe yaptırarak 15 gün kadar zikirlerine burada devam etmişlerdir<sup>83</sup>.

23 Aralık 1930 sabahı erkenden Menemen'e gelen Derviş Mehmet ve müritleri, tekbirler getirerek çarşı içindeki Müftü Camii'ne yönelmişlerdir. Silahlı olarak camiye giren Derviş Mehmet, sabah namazına gelmiş 8-10 yaşlı kişiye kendisini Mehdi olarak tanıtmış ve dini korumaya geldiğini, 70 bin kişilik halife ordusunun da yakında gelip kendisiyle birleşeceğini öne sürmüştür. Arkasından camideki "*sancak-ı şerif*" denilen üzerinde "La ilahe İllallah İna Fetahneke" yazılı yeşil bayrağı<sup>84</sup> alan

<sup>79</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1829-1950*, s. 302.

<sup>80</sup> *Turan*, s. 311.

<sup>81</sup> Bu arkadaşları arasında Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalınca Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan Efendi vardır. Bkz., Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, s. 303; *Hâkimiyet-i Milliye*, "Menemen Hadisesi", 25 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Perşembe, No.3395, s. 1.

<sup>82</sup> Giritli Derviş Mehmet yolda yanlarına almış oldukları köpeğe Kıtırmir adını vermişlerdir. Kıtırmir, Eshab-ı kehf efsanesinde yol gösterici sanılan köpeğin adıdır. Bkz., *Çetinkaya*, s. 18; *Hâkimiyet-i Milliye*, "Menemen'de Tahkikat Ehmiyetle Devam Ediyor", 27 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Cumartesi, No. 3397, s. 1-3.

<sup>83</sup> Sanıklardan birinin sonraki sorgulamalarında açıkladığına göre, Menemen'e gidip Hoca Saffet Efendi'de bir gece kalıp öğütler alacaklar ve oradan İstanbul'daki Kutbilaktap Hoca Esat Efendi'ye telgraf çekip, hükümete el koyacak ve tüm tekkeleri açma kararı almışlardı. Bkz. *Goloğlu*, s. 304.

<sup>84</sup> Şehit Kubilay Bey'in kesilmiş başının takıldığı sancak için bkz.; *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler", Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998), s. 75.

Derviş, öğleye kadar bu sancağın altında toplanmayanların kılıçtan geçirileceği tehdidini savurmuştur. Buradan Belediye Meydanı'na yönelen Derviş ve müritleri, şeriatın simgesi sayılan bu bayrağı bir çukura diktirerek etrafında zikredip tekbir getirmeye başlamışlardır. Bu arada sabah namazından çıkan ve dükkânlarını açmaya gelen halk da meydana toplanmaya başlamıştır. Derviş Mehmet toplanan halka, “*Ey Müslümanlar, ne duruyorsunuz? Halife Abdülmecit sınıra geldi, sancak-ı şerif çıktı, gelin altında toplanalım, şeriat isteyelim*” şeklinde çağrılar yapıyor ve propagandasını devrimler üzerinde yoğunlaştırıyordu. Şapka giyenlerin kâfir olduğunu, yakında yine fes giyileceğini ileri sürüyordu. Meydana gelenlerin bir kısmı bu çağrı üzerine onlara katılıp zikre başlamış ve kısa süre içinde Derviş'in yanındakiler 100 kişiye kadar ulaşmıştır<sup>85</sup>.

Bu arada bazı duyarlı vatandaşların olayı emniyet kuvvetlerine haber vermesi üzerine, olay yerine ilk olarak jandarma yazıcısı Ali Efendi gelmiştir. Giritli Mehmet'ten ne yapmak istediğini soran Ali Efendi, “*Sen git de komutanını yolla*” cevabını alınca, durumu hemen Bölük Komutanı Fahri Bey'e bildirmiştir. Fahri Bey'in doğruca evinden olay mahalline gelerek Derviş Mehmet ile görüştüğü ve amacını öğrenmek istediği görülmektedir. Derviş Mehmet ise Bölük Komutanı Fahri Bey'e, kendisinin mehdi olduğunu, dini yaydığını ve kendisine karşı koyamayacağı tehditlerini savurarak hakaretler etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Bölük Komutanı tedbir almak üzere olay yerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan cesaret alan Derviş Mehmet'in halk üzerinde etkisi de her geçen saat hızla artmıştır<sup>86</sup>.

Jandarma Bölük Komutanı, telefonla 43. Alay'dan askeri yardım istemiş ve Alay Komutanlığı da I. Tabur, 3. Bölük Komutanı İzmirli Hüseyin oğlu yedek subay Asteğmen Kubilay'ı bir müfreze ile olay yerine göndermiştir. Girit'ten göç eden bir ailenin çocuğu olan 1906 doğumlu Kubilay'ın asıl adı Mustafa Fehmi'dir. Terzi çıraklığı yaparken öğretmen olmayı istemiş, sınavları kazanarak 1926'da Bursa Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştu. Heyecanlı, atak bir genç olarak tanınmakta ve Atatürk'ün öncülük ettiği devrimlerin ateşli savunucularından birisi idi. Türk

---

<sup>85</sup> O sırada oradan omzunda çapasıyla işe gitmekte olan bir işçiyi yoldan çevirip çukur kazdırmışlar ve oraya yeşil bayrağı dikmişlerdir. Asiler ellerinde silahları olduğu halde bayrağın etrafında dönerek tekbir getirip zikretmeye başlamışlardır. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen'de Tahkikat Ehmiyetle Devam Ediyor”, 27 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Cumartesi, No. 3397, s. 1-3; *Çağatay*, s. 31; *Turan*, s. 312; *Çetinkaya*, s. 20.

<sup>86</sup> *Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, s. 304; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 293-294.



tarihinden de esinlenerek adına Kubilay'ı da eklemiş ve öylece anılmıştı. Alay Komutanlığı'ndan kendisine verilen görev üzerine, kışladan çıkarken silahını bile almayan ve emrindeki takımın erlerinde ise sadece manevra mermileri bulunan Kubilay, süratle olay yerine hareket etmiştir<sup>87</sup>.

Olay yerine gelen Asteğmen Kubilay, erleri kalabalığın yanında bırakıp yalnız başına isyancıların yanına gitmiş ve Derviş Mehmet'in yakasından tutarak sert bir sesle hemen silahlarını bırakıp teslim olmalarını istemiştir. Bu kez işin sıkıya geldiğini gören Derviş Mehmet ise tabancasını ateşleyip genç Asteğmeni yaralamıştır<sup>88</sup>. Komutanlarının yaralandığını gören askerler manevra mermileri ile ateş açmışlar fakat mermilerin kendilerine bir şey yapmadığını gören Mehmet ve müritleri daha da cesaretlenmişlerdir. Bu kargaşa anında yaralanan Kubilay, yerden kalkıp yakındaki Gazez Camii avlusuna doğru koşmaya başlamış, ancak oraya ulaşınca tekrar yığılıp kalmıştır. Ne askerden ne de halktan bir yardım gelmediğini gören Derviş Mehmet müritleri, bunun üzerine yeşil bayrağın dibindeki torbasından testere ağızlı bir bağ bıçağı çıkararak Kubilay'ın üzerine saldırmışlar ve kısa bir mücadeleden sonra başını gövdesinden ayırmışlardır<sup>89</sup>. Bununla da yetinmeyen Derviş Mehmet, Kubilay'ın kanını avuçlarıyla içmiş ve kesik başını bir iple sancağın direğine bağlayarak Menemen'i dolaşmaya başlamıştır<sup>90</sup>. Kalabalığın tekbir sesleri

<sup>87</sup> Asteğmen Kubilay, emrindeki 26 kişilik müfrezeye ile olay yerine süratle intikal edebilmek amacıyla kışla arkasındaki yamaçlardan, kestirme yollardan hızla geçmiş ve meydana yakın sokakların birinde askerlerine süngü taktırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Menemen'de Tahkik Heyeti Yeni Tevkifat Yaptı. Yakalanan Hacı ve Hocalar", 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazar, No. 3398, s. 1-3.

<sup>88</sup> Bu kurşun Kubilay'ın sağ omzundan girip arkasından çıkmıştır. Asteğmen Kubilay'ın silahla yaralanması ile ilgili geniş bilgi için bkz.; *Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi*, "Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası", 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.

<sup>89</sup> Kesilme keskin ağızlı, bir tarafı künt, oluklu ve takriben 25 cm. uzunluğunda bir bıçak ile yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler", Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998), s. 67.

<sup>90</sup> Olayın tanıkları mahkeme kayıtlarına da geçen ifadelerinde yaşananları şöyle anlatmaktadır: "... Ahali gittikçe büyüyordu. Yirmi dakika geçti. Birdenbire meydanı otuz kırk nefer silahlarına süngü takarak abluka etti. İçlerinden genç bir zabıt ileri atıldı. Mehdinin yakasını tuttu ve şiddetle sarstı. Mehdi, genç zabiti silkeleyip yere attı ve elindeki silahı çevirerek zabite ateşledi. Yaralı zabıt, yarasının ağırlığına rağmen ayağa kalktı ve meydandan çekildi. Halktan bir kısım bu esnada uzun uzun el çırparak alkışlıyor ve Allah Allah diye bağırıyordu. Aradan on beş dakika geçti. Asilerden biri, Mehdi'nin yanına gelerek, zabitin cami avlusunda yattığını haber verdi. Bunun üzerine Mehdi yanındaki birinden bıçağı alarak bir arkadaşıyla cami avlusuna girdi. Biz uzaktan duyduk. Yaralı gencin sesi yalvarıyordu. 'Kesmeyin beni!' Mehdi ise; 'Anlaşıldı, anlaşıldı. Sen daha çocuksun. Kesilmekten korkuyorsun. Seni yüzükoyun yatırırım da görmeyesin...'. Mehdi, genç ve yaralı zabiti yüzükoyun yatırdıktan sonra bir ayağını yaralı omzuna koydu, bir eliyle saçlarından tutup Kubilay'ın diri diri boğazını kesti. Sonra da elindeki başı caminin önündeki büyükçe bir taşın üzerine koyarak 'Gördünüz mü? Kâfirlerin akıbeti işte budur' diye bağırmaya başladı. Sonra, 'Getirin bir ip!' diye bağırdı. Meydanda toplanan halktan biri dükkânına koşarak ip getirdi. Kesilmiş başı bayrağın tepesine bağladılar..." Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Korkunç Bir Sahne, İrtica Çetesi Kubilay'ın Başını Nasıl Kesti.", 29 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazartesi, No. 3399, s. 1.

arasında Derviş Mehmet, “*Kalkın ahali, Müslümanlığı kurtaralım*” diye bağırılmaktadır<sup>91</sup>.

Silah sesini duyurarak olaya müdahale etmek isteyenler yalnızca genç mahalle bekçileri Hasan ve Şevki Bey olmuştur. İsyancılarla Bekçilerin çatışmasında isyancılardan birisi öldürülmüş, fakat iki bekçi de isyancılar tarafından şehit edilmişlerdir<sup>92</sup>. Bu sırada Alay Komutanlığı, olayın bu boyuta erişmesinden endişelenerek daha güçlü bir birliği asilerin üzerine göndermiş ve komutanın “*teslim ol*” çağrısına, asiler “*bize kurşun işlemez*” diye ateşle karşılık vermişlerdir. Çıkan silahlı çatışmada Mehdi Giritli Derviş Mehmet, Sütçü Mehmet ve Şamdan Mehmet ölmüşler, yaralanan Emrullah oğlu Mehmet ile Hasan adında diğer iki kişi ise, sokak aralarına kaçarken yakalanmışlardır<sup>93</sup>.

### **b) Olayın Sonuçları**

Menemen’de yaşanan bu olay, tam anlamıyla laik hukuk düzenine ve Cumhuriyete karşı gerici bir ayaklanma niteliğinde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bu irticai olayı Edirne’de öğrenmiş ve çok kızmıştır. 27 Aralık’ta ise TBMM Başkanı Kazım (Özalp), İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Beyler ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak), İkinci Ordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşalar, İstanbul’a giderek Dolmabahçe Sarayı’nda Gazi Mustafa Kemal’e olay hakkında ayrıntılı bilgi vermişlerdir<sup>94</sup>.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1930’da orduya yayımladığı başsağlığı bildirisinde ayaklanmacılara ve onları alkışlayan kişilere duyduğu kızgınlığı şu sözlerle ifade etmektedir<sup>95</sup>:

*“Menemen’deki gericilik olayında Yedeksubay Asteğmen Kubilay Bey’in görev yaparken uğradığı akıbetten ötürü, Cumhuriyet Ordusu’na başsağlığı dilerim. Kubilay şehit olurken gericilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen’deki halktan bazılarının alkış tutarak olayı uygun bulduklarını belli etmeleri, bütün Cumhuriyetçiler ve vatanseverler için utanılacak bir durumdur. Vatani savunmak için yetiştirilen, her türlü*

<sup>91</sup> Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1829-1950*, s. 302.

<sup>92</sup> Turan, s. 313; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, s. 305.

<sup>93</sup> 43’ncü Piyade Alay Komutanlığı, asileri etkisiz hale getirmek amacıyla Yüzbaşı Ragıp (Çaldıran) ile Yüzbaşı Abdülbahri Bey’in komutalarında makineli tüfekle takviyeli iki bölüğü süratle olay mahalline sevk etmiştir. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen Hadisesi”, s. 1-4; *Hâkimiyet-i Milliye*, “İrtica Hadisesi Müretteptir ve Şumullüdür. Fırka Grubunda Hadise Üzerinde Heyecanlı Müzakerat Oldu”, 31 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Çarşamba, No. 3401, s. 1.

<sup>94</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz. Kublay Bey’in Şehadeti Dolayısıyla Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti”, 29 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazartesi, No. 3399, s. 1.

<sup>95</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Kazım ve Fevzi Paşalar İstanbul’a Gitti. Paşalar Doğruca Dolmabahçe’ye Gittiler.”, 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazar, No. 3398, s. 1; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, s. 601.

*iç politikanın ve anlaşmazlığın dışında ve üstünde saygıdeğer bir durumda bulunan Türk subayının, gericiler karşısındaki yüksek görevinin vatandaşlarca yalnızca saygı ile karşılandığına şüphe yoktur...*

*"Büyük ordunun kahraman genç subayı ve Cumhuriyetin mefkûreci öğretmen topluluğunun kıymetli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet, canlılığını tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır."*

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başsağlığı bildirisini Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, şu tamimle orduya tebliğ etmiştir<sup>96</sup>:

*"Zabit Vekili Kublay Beyin feci bir surette vuku bulan şehadeti münasebetile Reiscumhur Hazretlerinin ordumuza taziyetnameleri sureti aynen yukarıya dercedilmiştir. Bütün kıtaat ve müessesatta umum zabit ve neferler muvacehesinde merasimi mahsusa ile okunmasını tamimen tebliğ ederim. Yüksek ordumuz hakkında her vakit izhar buyurulan ve bu defa da pek âli bir surette tecelli eden bu muhabbet ve hıssiyatı âliye karşı ordumuzun lâyezal rabita ve şükranları Reiscumhur Hazretlerine bizzat arz olunmuştur. Bu kahraman arkadaşımızın şehadetinden dolayı teessürlerimi ifade ederken, bu aziz şehidin ruhunu tebciyen zati taziyetlerimin de bütün ordu arkadaşlarıma iblâğını ayrıca rica ederim."*

Bu gerici olay, Atatürk'ten başlayarak hükümette<sup>97</sup>, TBMM'de olduğu kadar basında ve kamuoyunda sert tepkiler doğurmuştur. 31 Aralık 1930'da Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Menemen Olayı'nı sosyal düzene karşı bir ayaklanma niteliğinde görerek, "suçun Cumhuriyete karşı geniş kapsamlı bir düzene dayandığı hakkında kesin belgeler olduğu" gerekçesiyle Menemen ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermiş ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na ise 2. Ordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, Divan-ı Harp Reisliği'ne 1. Kolordu Komutan Vekili Muğlalı Mustafa Paşa atanmıştır<sup>98</sup>. Yine aynı gün Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) ve 43 milletvekili tarafından, olayla ilgili olarak bir önerge hazırlanmış ve Meclis'e verilmiştir. Nitekim Hükümetin tavrının ne olacağı ve ne tür tedbirler alınacağına dair önerge ile konu 1 Ocak 1931 tarihinde TBMM gündemine taşınmıştır<sup>99</sup>:

#### **"YÜKSEK REİSLİĞE**

*"Menemen'de tahaddüs eden irtica vak'ası Meclisi derin teessürlere garketmiş ve hadisenin doğrudan doğruya cumhuriyete müvecceh bir suikast olduğu anlaşılakta bulunmuştur. Kahraman bir zabitemizin maruz kaldığı feci akıbet, haydutların bir kaç*

<sup>96</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Müşür Paşa Ordunun Layezal Rabitasını Reis-i Cumhur Hazretlerine Bizzat Arz Etti.", 29 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazartesi, No. 3399, s. 1.

<sup>97</sup> İçişleri Bakanı Şükrü Kaya olay üzerine Menemen'e gelmiş ve üç şehidin kabri başında şu konuşmayı gerçekleştirmiştir: "...Burada şerefle yatan bu şehitler, cehalet ve taassubun feci kurbanlarıdır. Size bunların huzurlarında taziyetlerimi ve teessürlerimi beyan ederim..." Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Dahiliye Vekilinin Nutku.", 30 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Salı, No. 3400, s. 3.

<sup>98</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Divanı Harp Teşekkül Etti ve Örfî İdare Amirliği'ne Fahrettin Paşa Tayin Edildi", 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3403, s. 1,4.

<sup>99</sup> Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu'nun olayla ilgili Hükümetin ne gibi tedbirler aldığına dair 31 Aralık 1930 tarihli sözlü önergesi için bkz., B.C.A, Dos. 6755, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 8. 48. 9, (31. 12. 1930).

*serseri veya esrarkeşten ibaret olmayıp mürettep ve şümüllü ve irtica hareketi olduğu kanaatini vermiştir. Binaenaleyh Meclis büyük bir hassasiyet ve kat'iyetle vazifesini ifaya hazırdır. Evvelâ Hükümetçe hadise hakkında şimdiye kadar yapılan tahkikat safahatle netayicinin neden ibaret olduğu ve ne gibi tedbirler alındığı ve alınacağı hakkında Başvekil Paşanın Mecliste şifâhen izahat ve malûmat vermesi için işbu sual takririmiz takdim kılındı efendim.”*

1 Ocak 1931'de Meclis'te soru önergeleriyle ilgili olarak Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Kubilay'ın şehit edilmesinden duyduğu üzüntüyü dile getiren, dinin siyasete alet edilmesinden ve bunun sakıncalarından bahseden şu konuşmayı gerçekleştirmiştir<sup>100</sup>:

*“Hepimiz ailelerimizde yetiştirdiğimiz çocuklardan bir kurban vermiş olduk. Hepimiz bu kurbanda vatan için büyük ümitlerle yetiştirilen genç ve kahraman zabitlerden vatandaş eliyle feda edilmiş bir şehit gördük...*

*“Meselenin dini siyasete alet ittihaz eden safhasına nazar-i dikkatimizi tevcih etmeliyiz. Siyasette aranılan şey bir takım adamların ve bilhassa politikacıların dini, ahar fertlerin hürriyeti aleyhine ve devletin kanunları aleyhine bir vasıta-i taarruz olarak kullanmamalarıdır. Memnu olan şey budur. Hadisede görüyoruz ki, cehaletleri bir kısmının cehaleti olabilir. Bir kısmının bilerek tasminleriyle ve cümlesi din elden gidiyor bahanesiyle bu adamlar mütearrız bir istikamete sevk olunuyorlar. Bu hareketler devlet ve Cumhuriyet aleyhine fiilen tecavüze kast mahiyetindedir.”*

Başbakan İsmet Paşa konuşmasında, Bakanlar Kurulu'nun bir gün önce aldığı sıkıyönetim kararının gerekçelerini de açıklamış ve bu olayı üç aylık bir hazırlığın sonucu olarak göstermiştir. *“Bu olay yüzyıllardır dini politikaya alet eden tüm hareketlerin bir yinelenmesidir. Bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler. Gerçekte ise çıkarlarını kaybetmişlerdir. Onu istiyorlar...”* sözleriyle olayın muhalefetle (SCF) ilişkisinden söz ederek tahminlerde bulunmuştur<sup>101</sup>.

Başbakanın konuşmasından sonra, önerge sahibi olarak Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey söz almış ve konu ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır<sup>102</sup>:

*"Arkadaşlar, Menemen Hadisesi hakkında vuku bulan sualimize Başvekil Paşa Hazretlerinin verdikleri cevaptan, beyanat ve izahatından Menemen hadisesinin ne suretle zuhur ve nasıl idare edildiğini ve tahkikatın neticesine ittıla ettik. ...Muhterem şehit Kubilay'ın ruhu müsterih olsun, onun ideali, onun mefkûresi olan Cumhuriyet ve inkılâbını kimse tevakkuf ettiremez. O daima yürüyecektir ve daima yürüyecektir. Çünkü efendiler, Kubilay gibi içinde binlerce kişi bulunan ve daima o karayılanın gırtlığına sarılacak ve daima ezecek ve zehrini saçamayacak bir hale sokacak bir gençlik vardır. Bütün vatandaşlar müsterih olsun ki Cumhuriyet rejimi ve inkılâp, bu, tevkif edilemez, yürüyecektir, efendiler "*

<sup>100</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Başvekil Paşa İrtica Hadisesine Dair Suat Takririne Cevap Verdi”, 3 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cumartesi, No. 3404, s. 1,3.

<sup>101</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Başvekil Paşa İrtica Hadisesine Dair Suat Takririne Cevap Verdi”, 3 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cumartesi, No. 3404, s. 3..

<sup>102</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Mazhar Müfit Bey'in Beyanâtı”, 3 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cumartesi, No. 3404, s. 3.

Menemen Olayı ile ilgili sıkıyönetim kararını onaylayan Meclis, Korgeneral Muğlalı Mustafa Paşa başkanlığında bir askeri mahkemenin kurulmasını da uygun görmüştür. Bu arada 7 Ocak 1931'de Çankaya'da, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa, Sıkıyönetim Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) ve Milli Savunma Bakanı Zekâî (Apaydın) Beylerin katıldıkları bir toplantı yapılmış ve Menemen Olayı bütün yönleriyle ele alınmıştır. Bu toplantıda olayın gerici nitelikte, düzenli ve siyasi olduğu görüşüne varılarak ilgililerin en sert şekilde cezalandırılması istenmiştir.

15 Ocak 1931'de başlayan Divan-ı Harp Mahkemesi'ndeki duruşmalar sürecinde, olaya doğrudan veya dolaylı katılan sanıklar, "*Anayasayı cebren tağyir, eyleme iştirak, azmettirme ve Mehdi Mehmet'in, mehdiliği için harekete geçtiğini bildikleri halde zamanında Hükümete haber vermedikleri, tekkelerin seddinden sonra ayini tarikat icra ettikleri*" suçlamalarıyla yargılanmıştır<sup>103</sup>.

General Mustafa Muğlalı başkanlığında kurulan Divan-ı Harp Mahkemesi'nde 24 Ocak 1931 günü iddianamenin okunmasıyla yargılama süreci sona ermiş ve 29 Ocak 1931 günü Mahkeme, çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni olan 105 sanıktan 37 sanık hakkında ölüm ve 41 sanık hakkında da çeşitli hapis cezaları vermiştir<sup>104</sup>. Bu arada yaşları küçük olan bazı sanıkların cezalarının hapse çevrildiği görülmektedir. 6 sanığın ölüm cezası yaş haddi nedeniyle 24 yıla (idama bedel hapis cezasına)<sup>105</sup>,

---

<sup>103</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Menemen'de Divanı Harp Bugün İşe Başladı", 16 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3417, s. 1, 3.

<sup>104</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, "Divanı Harbin Kararı-Karar Millet Meclisi'ne Bildirildi", 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 1,4.

<sup>105</sup> İdam cezasından 24 yıl hapis cezasına mahkûm edilen sanıklar şunlardır: "1-Manisa'dan Nalıncı Hasan (20) yaşında, 2-Manisa'dan Çoban Ramazan (20) yaşında, 3-Manisa'dan Giritli Küçük Hasan (17) yaşında, 4-Menemen'den Harputlu Ömer oğlu Mehmet (65) i mütecaviz (65 yaşını geçmiş), 5-İzmir'den Laz Mehmet Ali Hoca (65) i mütecaviz, 6-Erbili Şeyh Esat (65)i mütecaviz." Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Divanı Harbin Kararı-Sinleri İcabı İdama Bedel 24 Sene Hapisa Mahkûm Edilenler", 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.

diğer sanıklardan 6'sına 15 yıl<sup>106</sup>, birine 12.5 yıl<sup>107</sup>, 14'üne üç yıl, 20'sine bir yıl hapis cezası verilmiş<sup>108</sup> ve 27 sanık ise beraat etmiştir<sup>109</sup>.

Divan-ı Harp Mahkemesi'nin kararı, 31 Ocak 1931'de TBMM'ne sunulmuş ve aynı gün Adalet Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır<sup>110</sup>. Komisyon, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 26. maddesine dayanarak 31 ölüm cezasından 28'ini onaylamış<sup>111</sup> ve 2 kişinin ölüm cezasını da 2 yıl hapis cezasına çevirmiştir. Bir kişinin cezası da (Bozalan köyünden Görüceli Abdülkerim) infazdan önce eceliyle ölmesi nedeniyle kaldırılmıştır<sup>112</sup>. TBMM Genel Kurulu, 3 Şubat 1931'de Menemen

<sup>106</sup> 15 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilen sanıklar şunlardır: “1-Horus köyünden Selâhattin oğlu Naşit, 2-Horus köyünden Yakup oğlu Ali, 3-Horus köyünden Muhittin oğlu Ali, 4-Horus köyünden Hasan oğlu Ahmet, 5-Horus köyünden Necip oğlu Mevlût, 6-Horus köyünden Ragıp oğlu Osman” Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Derecatı Muhtelifede Hapis Ağır Hapis Cezalarına Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.

<sup>107</sup> Horus köyünden Mümtaz oğlu Haşim 65 yaşını müteceviz olduğundan 12,5 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Karar Millet Meclisi'ne Bildirildi”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.

<sup>108</sup> Hapis cezası alan sanıkların isim listesi için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Üçer Sene Hapse Mahkûm Edilenler-Birer Sene Hapse Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 2.

<sup>109</sup> Beraat edenler şunlardır: “Mehmet Emin Validesi Hasbiye, Hemşiresi Halide Fatma, Refikası Emine Mehdinin Kayınvalidesi Rukiye, Manisa'dan Hasan Ailesi Fatma, Menemen'de Saffet Hoca, Menemen'de Hüseyin oğlu Rasim, Menemen'den Tütüncü Haydar, Menemen'den Gözlükçü Ali, Menemen'den Raşit oğlu İbrahim, Menemen'den Mazlumaki oğlu Rasim Ali, Menemen'den İbrahim oğlu İsmail, Menemen'den Berber Hafız Ahmet, Bozalan'dan Mustafa oğlu Mustafa, Bozalan'dan Ali oğlu Mustafa, Manisa'dan Hüseyin oğlu Keçeci Süleyman, Manisa'dan Fırıncı Mustafa oğlu Ahmet, Manisa'dan Ahmet oğlu Hüseyin Mazlum, Manisa'dan Hasan oğlu Katmerli Mehmet, Manisa'dan Tütüncü Hasan oğlu Hasan, Manisa'dan Ahmet oğlu Halil, Manisa'da Mustafa oğlu Mehmet, Manisa'dan Bıçakçı Mustafa, Manisa'dan Çulha Mehmet Çavuş, Manisa'dan Hoca Hakkı, Horus köyü'nden Sadettin oğlu Nurettin”. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harp İlk Kararını Verdi. Suçsuz Olan Üç Kişi Beraat Etti.”, 29 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Perşembe, No. 3430, s. 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harpte Suçsuz Olanlar Dün Beraat Etti. Beraat Edenler”, 30 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3431, s. 1-2.

<sup>110</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Karar Millet Meclisi'ne Bildirildi”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 1,4.

<sup>111</sup> İdamla cezalandırılan ve infazı gerçekleştirilen sanıklar şunlardır: “1-Manisa'dan Manifaturacı Osman, 2-Manisa'dan Hafız Cemal, 3-Manisa'dan Tabur İmamı İlyas Hoca, 4-Manisa'dan Hacı Ali Paşazade Ragıp Bey, 5-Manisa'dan Şeyh Hafız Ahmet, 6-Manisa'dan Giritle İbrahim oğlu İsmail, 7-Menemen Bozalan Köyü'nden Koca Mustafa, 8-Menemen Bozalan Köyü'nden Hacı İsmail, 9-Menemen Bozalan Köyü'nden Hacı İsmail oğlu Hüseyin, 10-Erbilli Şeyh Esat oğlu Mehmet Ali Hoca, 11-Menemen'den Cumayibalalı Veli oğlu Ramiz, 12-Menemen'den Çıtkılı Molla Hüseyin, 13-Menemen'den Hayim oğlu Jozef, 14-Menemen'den Şimilli Mehmet, 15-Menemen'den Arnavut Yusuf oğlu Kâmil, 16-Menemen'den Kerim oğlu İbrahim, 17-Menemen'den Selim oğlu Boşnak Abbas, 18-Alaşehir'den Şeyh Ahmet Muhtar, 19-Manisa'dan Mutaf Süleyman, 20-Manisa Hastanesi imamlığından mütekait Laz İbrahim Hoca, 21- Manisa'dan Emrullah oğlu Mehmet Emin, 22-Manisa'dan Kahveci Mustafa, 23-Manisa'dan Tatlıcı Hüseyin, 24-Manisa'dan Topçu Hüseyin, 25-Manisa'dan Eskici Hüseyin Ali, 26-Manisa'dan Keçeci Himmət oğlu Süleyman Çavuş, 27-Menemen'den Yahya oğlu Hüseyin, 28-Menemen'den Çingene Mehmet oğlu Hüseyin.” Ayrıntılı bilgi için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-İdam Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4; *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler”, Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998), s. 53.

<sup>112</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Millet Meclisi'nde İdam Kararları Tasdik Edildi”, 4 Şubat 1931, Çarşamba, No. 3436, s. 1.

sanıklarının cezalarını onaylamış ve ölüm cezaları 3 Şubat 1931 gecesi Menemen’de yerine getirilmiştir<sup>113</sup>.

Divan-ı Harp Mahkemesi’nde yapılan yargılamalar sonucunda, Laz İsmail’in İstanbul’daki Nakşibendi şeyhleri ile ilişkisi ortaya çıkmıştır<sup>114</sup>. Şeyh Hoca Esat, Şeyh Halit, Hoca Saffet ve Hoca Esat’ın oğlu Mehmet Ali’nin ayaklanmanın hazırlanmasında etkin rol oynadıkları anlaşılmıştır. Menemen Olayı’nda bütün bölge halkının birlikte ayaklanması ya da politik merkezlerden gelen emirle düzenlenmiş bir ayaklanma niteliği görülmemiş, hatta sanıklardan bazılarına yöneltilen sorulara alınan cevaplardan, bunların iktidar partisine mensup oldukları anlaşılmıştı. Bunun üzerine olayın gerici niteliği üzerinde durulmuş ve bu kaynaktan doğduğu anlaşılan olayın sanıklarının Manisa Hastanesi imamlığından emekli Laz İbrahim ile olan ilişkileri incelenmiş, onun da İstanbul Cibâli Tütün Fabrikası’nda Enfiye (Tütün Tozu) Eksperi olan Mehmet Ali ile tanışıklığı dikkati çekmiş ve Mehmet Ali’nin babasının Erenköy’deki köşkünde oturan Nakşibendi Şeyhi Kutbilaktap Erbilli Hoca Esat Efendi olduğu anlaşılmıştır. Olayın büyümesinde isyancılar kadar alkışlayarak kışkırtanlarında etkisi olduğu soncuna varılmış, hatta bu kışkırtıcılardan birinin Yahudi olduğu tespit edilmişti. Nitekim bazıları bu olayın bir Yahudi düzeni olduğunu bile iddia edeceklerdir<sup>115</sup>.

Menemen Olayı, çıkarıcıların ve dini hisler sömürücülerinin tertiplelediği bir gericilik hareketidir. Mahkeme safhasında olayın geniş kapsamlı olmadığı ortaya çıktığından, yapılan uygulamalarla gözdağı vermekle yetinilmiş, idamlar gerçekleştirilmiş ancak Menemen’in boşaltılıp tüm Menemen halkının cezalandırılması yöntemine başvurulmamıştır<sup>116</sup>.

<sup>113</sup> 3 Şubat 1931 gecesi 27 sanık, Menemen’de idam edilmiştir. Sanıklardan bazılarının Kubilay’ın başının kesildiği yerde asıldığı görülmektedir. Bu arada infazlar gerçekleşirken mahkûmlardan Bozalanlı Hacı İsmail oğlu Hüseyin idam sehпасının önünden kaçmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda iki hafta sonra yakalanan mahkûm ertesi gün idam edilmiştir; *Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen’de Kaçak İdam Mahkûmu Şiddetle Aranıyor”, 9 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3441, s. 1; *Ayin Tarihi*, “Menemen İrtica Hadisesi”, C. 24, No. 8283, (Şubat 1931) s. 6903-6904.

<sup>114</sup> Cemalettin *Saraçoğlu*, “Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü”, *Tarih Konuşuyor*, C. 5, No. 29 (Haziran 1966), s. 2513.

<sup>115</sup> Menemen Olayı sanıklarından birisi olan Hayim oğlu Jozef, (tanık ifadelerine göre) Menemen’de bakkallık yapan ve olay esnasında isyancılara Kubilay’ın kesik başını bayrağa takmak için kullanılan ipi temin eden kişidir. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Mahkûmların Vaziyetleri”, 4 Şubat 1931, Çarşamba, No. 3436, s. 4.

<sup>116</sup> 1930 yılında TBMM Başkanlığı görevini yürüten Kazım Özalp, Menemen Olayı ile ilgili bilgilerin Ankara’ya ulaşmasından hemen sonra yaşananları anılarında şöyle anlatmaktadır: “*Bu haber Ankara’da bir bomba tesiri yaptı. Derhal Köşk’e çağırıldım. Mustafa Kemal Paşa görülmemiş şekilde kızgın, üzgün ve heyecanlıydı. İsmet Paşa, Milli Müdafaa Vekili Zekai Bey (Apaydın), Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa (Altay) da Köşk’e geldiler. Çok sinirli Mustafa Kemal Paşa hemen söze başladı: ‘Bu ne haldir, mürteciler hükümet meydanında ordunun*

Çıkan olayla ilgili olarak 31 Aralık 1930'da bir ay süre ile ilan edilen sıkıyönetim, 28 Şubat'ta Balıkesir ve Manisa'dan, 8 Mart 1931'de de Menemen'den kaldırılmıştır<sup>117</sup>.

## SONUÇ

1930 yılı ekonomik politikada önemli değişikliklerin meydana geldiği bir yıl olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomik politika, özellikle “1929 Dünya Ekonomik Buhranı” karşısında beklenen sonuçları sağlayamamıştı. Gümrük tarifeleri yükselecek diyerek aşırı ithalata gidilmesi, buhran nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeye ulaşması ve Türk Lirası'nın hızla değer kaybetmesi, Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin vadesinin gelmesi, özel sektörün elinde yeterince sermaye birikiminin olmaması, bilgi birikimi ve deneyiminin yetersiz olması, yeterli sayıda teknik eleman, vasıflı işçi ve mühendisin bulunmaması, gibi nedenler, toplumda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına yönelten nedenlerin arasında, halk ile iktidar arasındaki iletişimin bütünüyle kopmuş olması gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, ülkenin içinde bulunduğu bu sıkıntılardan ancak muhalif bir partinin kurulmasıyla aşılabilecek ve memleketin sorunları Meclis'te muhalefet kanadının görüşleriyle tartışılacak, çözümler daha kolay olacaktı. Bu amaçla ikinci çok partili siyasal hayata geçiş çalışmalarına hız verilmiş ve Fethi (Okyar) Bey tarafından kuruluşu gerçekleşen Serbest Cumhuriyet Fırkası ile amaca ulaşılmıştır. Fakat başlayan huzursuzluklar bununla da sona ermemiş ve 1925 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminde olduğu gibi, bu ikinci denemede de rejim ve devrim karşıtlarının başlattığı olumsuz

---

*subayını din adına boğazlayabiliyorlar. Binlerce Menemenliden kimse çıkıp mani olmuyor, bilakis tekbirlerle teşvik ediyorlar. Yunan idaresi altındayken bu hainler neredeydiler? Onların namusunu ve dinini kurtaran ordunun bir subayına reva gördükleri bu saldırının cezasını yalnız hain katiller değil, hepsi en ağır şekilde çekmelidir. Bu olay Cumhuriyeti ve bizim başımızı kesmektedir. Bundan bütün Menemen sorumludur. Bu kasaba 'Vilmodit' ilan edilmeye müstahak olmuştur... Aramızda, bir iki gün beklemeyi, Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisinin ne ölçüde değişebileceğini görmeyi uygun gördük. Ancak normal kanuni işleri hemen başlattık. Paşa'dan birkaç gün ses çıkmadı. Bir daha 'Vilmodit' ten bahsetmedi.” Fransızca bir sözcük olan “Ville Maudite” cezalandırılmış şehir; “Vilmodit Kasaba” ise, toplumsal olarak işlenen bir suç yüzünden bir kentin cezalandırılması anlamına gelmektedir. Buna göre, “kasabanın bütün halkı şehir dışına çıkarılmakta, aileler, birer ikişer memleketin başka şehirlerine dağılmakta, tam boşaltılmış şehir tümüyle yakılmakta, bugünkü ve yarınki nesillere ibret olmak üzere hükümet meydanına büyük bir siyah taş, sütun olarak dikilmektedir.” Bkz., Teoman Özalp, Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları, 1. B., İstanbul, Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti, 2006, s. 47.*

<sup>117</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen Mıntıkasında Örfi İdare Martın 8. Gününe Kadar Uzatıldı”, 28 Şubat 1931, Cumartesi, No. 3457, s. 1.



gelişmeler, kısa süre içinde bu partinin de kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Çünkü toplumda yaygın bir rahatsızlık ve bunalım söz konusu olduğu zaman, yükselen toplumsal muhalefeti güdümlü partilerle yönlendirmek, denetlemek mümkün değildir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından kısa bir süre sonra meydana gelen Menemen Olayı ise yaşanan bu gelişmeleri doğrulamıştır.

Laik hukuk düzenine ve Cumhuriyete karşı bir ayaklanma niteliğinde gerçekleşen bu olay, tüm yurttaki tepkiyle karşılanmıştır. Şehit Kubilay Bey ile Hasan ve Şevki Beylerin cenaze töreni, 25 Aralık 1930'da inkılap ve Cumhuriyetin fedakâr şehitlerine layık bir surette yapılmış ve törene, İzmir'den gelen milletvekilleri, Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri, İzmir Belediyesi, Türk Ocağı ve eğitim zümresi namına heyetler, gençler, aydınlar, köylüler ve her sınıf halktan oluşan binlerce kişi katılmıştır.

Menemen'de yaşanan bu acı olay üzerine birçok ilde büyük mitingler düzenlenmiş ve bu mitinglerde gençler "Cumhuriyeti sonsuza dek koruma ve yaşatma sözü" vermişlerdir. Ayrıca bu illerden gelen yüzlerce telgrafta, olay çok sert bir biçimde kınanmıştır.

Menemen Olayı, çıkarıcıların ve dini hisler sömürücülerinin tertiplelediği bir gerici hareketi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim mahkeme sürecinde olayın geniş, kapsamlı olmadığı ortaya çıkmış ve yapılan uygulamalarla gözdağı vermekle yetinilmiştir. Olaya karışan suçlular cezalandırılmış ancak Menemen'in boşaltılıp tüm Menemen halkının cezalandırılması yöntemine başvurulmamıştır.

Bu yaşanan olumsuz gelişmelerde hayatlarını kaybeden şehitlerin anısına Cumhuriyet gazetesinin girişimiyle Menemen'de bir anıt yaptırılmıştır. Granitten örülmüş büyük bir blok ve birbirine kenetlenmiş üç sütundan oluşan anıtın ön yüzünde "*Atatürk'ün gençliğe seslenişi; İnandılar, dövüştüler, öldüler. Bıraktıkları emanetin bekçisiyiz.*" yazıları ile elinde çelik mızrak taşıyan tunçtan bir genç heykeli vardır. Yine anıtın ön yüzünde Kubilay, Bekçi Hasan ile Şevki Beylerin adları yazılıdır. Halktan toplanan paralarla yaptırılan bu anıt, 24 Aralık 1934'te görkemli bir törenle açılmıştır.

Menemen Olayı'nın etkisi ile 1946 yılına kadar bir daha çok partili siyasal yaşam için herhangi bir deneme yapılmayacaktır.

Suret

Menemen

23 - 12 - 930

43 . Alay . I.T.3.BL.  
Takım zabiti  
İhtiyat zabıt vekili  
Koplay ef. bin Hüseyin  
İzmir  
322

Menemen Hükümet konağı önünde altı silahlı asi şahsın tenkiline me-  
mur edilen hüviyeti yukarıda yazılı Şehit Koplay ef.vaki arbedede asiler-  
den her hangi birisi tarafından endah edilmiş mermi neticesi husule gelen  
zararı ve nafis cehaya ait tıbbi müşahadat bervechi zir arz olunur/ :

Sağ koltuk altındaki telemi ibtili sadrinin yukarı ve ön kısmından bir  
eski beş para kutusunda giriş deliği gözükmektedir. delik çerçevesinde ba-  
rut lekeleri ve yanık yoktur. mermi bu delikten aşağı ve arkaya doğru sol  
kürek kemigi ucuğun üç parmak aşağısında bir el ayası sathında yara bir  
çıkış deliği göstermektedir. ve içersinde kemik ve ak ciger parçaları v-  
ardır. mecruh aldığı bu yaradan sonra otuz metre ilersindeki camiye kaç-  
mıştır. orada baş cismi derekinin üst kenarından arka ve yukarıya doğru m-  
eyil gösteren ve atlas kemiginin üst yüzünden tam bir bitir ameliyesi g-  
ibi boyundan temamilen ayrılmıştır. cehayı katılanın kenarları muntazamdır.

(kesilme keskin ağızlı bir tarafı küt , oluklu ve takriben yirmi beş  
santimetre uzunluğunda bir bıçak ile yapılmıştır.)

Netice : başı kesik , ölüm ilk yaralanmanın verdiği dahili ve harici kan-  
amanın senkopal halii içersinde vaki olduğu büyük bir ihtimali fenni çer-  
çivesi içersindedir.

43 . Alay Baş Hek.  
Yzb.  
( H. Suat )  
336 - 63

Menemen Hükümet Hek.v  
43 . Alay . Hek.  
I. Mlz.  
( Necati )  
928 - 7

Aşlının aynıdır



18 TEMMUZ 1986

T. C.

İZMİR

POLİS MÜDÜRLÜĞÜ

7 / 7 / 1931

HÜLASE

Şehit Koblay Beyin kanlı şapkasının irsal kılındığı

Kırım I

Hüsnüf

Umumi 70722

Dahiliye Vekâleti Bellesine

Saklı

20/5/93I tarih ve I5498 numaralı tahriratımıza lâhikadır .

Menemen irtica hadisesinde şehit edilen Koblay Beyin kanlı elbiseleriyle gömüldüğü , yalnız kanlı şapkasının Rıza Bey isminde muallim arkadaşlarından bir zatta olduğu anlaşılmağa Munaileyhten alınarak inkılâp Müzesine konması için posta ile irsal ve takdim edilmiştir . Arzederim efendim .

İzmir Valisi.

EMNİYETİ UMUMİYE  
EVRAK MÜDÜRLÜĞÜ  
Varide Kaydı  
Tarihi 12/7/31  
Numarası 8349

Dahiliye Vekâleti  
HUSUSİ KALEM  
11.823 12 TEMMUZ 1931

H. O. İLİM  
GENEL Y. PİLOT.  
12-7-31

Cevaben yazılacak muharreratta ait olduğu kısım tarih ve numarasını derci için yazılmalıdır.

Şahin

125

Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi, "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler", Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998), s. 74.

Belge No:13212-5/3

T. C.  
MAARİF VEKÂLETİ  
A.A.ve. Müzeler Dairesi  
45554 Hususi  
Umami

Ankara: 26/7/1931

Hulasa: Menemen'de şehit edilen Kublay  
B.'in kanlı şapkası Etnoğrafya Müzesi  
de muhafaza edilmek üzere gönderildi.  
ği H :

Mahremdir

Dahiliye Vekâleti Celilesine

Emniyet Umum Müdürlüğü 18/7/1931 tarih ve 6446 sayılı ve mahrem  
işaretili tahriratı devletlerine cevaptır :

Menemen irticai hadisesinde şehit edilen Kublay Beyin kanlı şap-  
kası Etnoğrafya Müzesi İnkilâp şubesinde muhafaza edilmek üzere mezkûr  
Müze Müdürlüğüne teslim edildiğini arz eylerim Efendim.

H. Z.

Maarif Vekili

EMNİYETİ UMUMİYE
1-8-31
Numarası: 8742



9/30-7-931

B.1

Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM
11656 - 26. TEMMUZ 1931

EMNİYETİ UMUMİYE
EVRAK MÜBÜRÜĞÜ
Variide Kaydı
Tarihi: 30-7-31
Numarası: 5866

M. Şİ. 26/7/931

(Hangi daire evrakına cevap teşkil ettiğinin tasvirini rica olunur)

Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi, "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler", Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998), s. 75.



Şehit Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay'ın Şapkası, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Müze Evanter No: 1177.



Şehit Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Fotoğraf Kutusu (FK) 51, Gömlek (G) 55, Belge (B) 55001.

# Hâkimiyeti Milliye

## Fırka Gurupunda Hadise Üzerinde Heyecanlı Müzakerat Oldu.

Manisa, Menemen ve İstanbul'da Fırsatlı Tahkikat.

### TAHKİKAT İLERİLEDİKÇE TERKİBAT AYDINLANIYOR.

Cümbüriyet Halk Fırkası Grubu bugün on birde içtima etmiştir. İçtimada Başvekil Paşa, irtica hadisesi etrafında yapılan tahkikat hakkında gruba gelen raporları arz etmiştir.

Söz alan Mebuslar inkılabın korunması için tedbirler ittihazı zmnında fikirlerini söylemişlerdir.

Grup öğleden sonra on beşte içtima devam edecektir.

Bugün öğleye kadar İzmir'den, İstanbul'dan gelen tahkikat netayicine göre:

Hadise irtica'dır, müretteptir ve şumullüdür. Tahkikatın bugünkü safhası bu neticeyi meydana koymuştur. Her gün yeni istişvâplar ve istidallerle vaziyet daha ziyade aydınlanıyor.

Şimdiye kadar anlaşılan vaziyet şudur:

Gizli olarak yaşayan nakli teşkilatının son zamanlarda reisi olarak Şeyh Erbilili Esat görülmektedir. Bundan maada İstanbul'da Beykoz'da mektep sokaklarında 7 numaralı evde oturan ve laz hoca deneni Rize'li Şeyh İbrahim de bu tahkikatta alakadar görülmektedir. Bu Şeyh İbrahim, Manisa'da alay müftisi iken bundan epeyce zaman evvel şifahiye tâbi tutularak ordudan uzaklaştırılmıştır. Bu ihracın sebebi irtica telkinleri idi.

Dün Manisa'ya gönderilen bu şeyhin o muhitte işleviyip işlemediği bilhassa tahkik olunacaktır.

### BAŞVEKİL PAŞA BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE.

Başvekil İsmet Paşa, dün İcra Vekilleri Heyeti içtimasından sonra Meclise gelmiştir. Bu sırada Meclis dağılmış bulunuyordu. Başvekil Paşa istirahat salonunda mebuslarla, irtica meselesi etrafında bir hasbihal yapmış ve İzmir den yeni gelen Haydar Rüştü B. intibalarını anlatmıştır. Birçok mebuslar hadise hakkında fikirlerini söylemişlerdir.

### MANİSA VE MENEMEN'DE YAKALANANLAR 150 KADARDIR.

İzmir, 29 (H. M.) — İrtica tahkikatı devam ediyor. İstanbul'da tevkif edilen Manisa alay müftisi Rizeli şeyh İbrahim, Gülcemal vapurile İzmir'e getirildi. ve Menemene sevkedildi. Manisa ve Menemene şimdiye kadar tevkif edilenler yüz elliye yakındır. Hainlerin zevceleri de bu meyandadır. Mürtecilerin bir hafta kalarak gizlendikleri anlaşılan Manisanın Bozalan köyünden 70 kişi tevkif edildi.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ve Fahrettin Paşa Burada tahkikatla meşgul olmaktadır.

Menemen kaymakamının Vekâlet emrine alınması ve jandarma kumandanının tevkifi burada hüsnü tesir yaptı.

Bu havali gençliği cuma günü Menemende muazzam bir ihtifal yapacaklar.

zer hadiselerde yaptığımız gibi ağzımız küfürlerle ve gözlerimiz inkıtam ateşleriyle dolu olarak Şeyh Mehmetler, Şeyh Hasanlar, Şeyh Hüseyinler gibi serserilerin üzerine doğru yürümekten bir şey çıkmaz. Şeyh Mehmet bir işarettir; bir gölgedir.

dir. 3000 kişi hususi trenle Menemene gidecektir.

Şehitlerin kabirleri şerhlerle müte-nasip bir surette inşa ettirilecektir.

### MANİSA'DA DERVİŞLERİN BİR İÇTİMAL.

Manisa, 30 (H. M.) — Menemen hadisesinden altı gün evvel zabıtaca tarassut altında bulunan bir evde derviş-



Menemen'i basan çeteden sağ tutulan Giritli Ali oğlu Hasan.

lik behanesile içtima vuku bulduğu haber alındığından Müddeiumumiliğin tahrir emriyle evde tahariyat yapılmıştır. Yapılan tahariyat neticesinde müs-bet delail elde edilmediği ve Manisa



Menemen'i basan çeteden sağ tutulan Mantarcı Hasan.

hükümetinin müteyakkız bulunması dolayısıyla canilerin meşum hadiseyi Manisada geçirmelerine mani olmuştur.

### MANİSA'DA SAKAL SALIVERENLER.

Manisa, 30 (H. M.) — Tekkelerin kapanmasından sonra şeyh ve dervişler teşkilatı merkezini İstanbul olduğu tahkikat ile meydana çıkıyor. Son zamanlarda bir takım şahısların sakal bırakması polis merkez memurlarının nazarı dikkatlerini celbetmiş ve tahkikat başlanmıştır. Bu gibiler nezaret altına alınmıştır.

Gazetelerin yazdığı veçhile Menemen hadisesini İka edenlerin Manisadan gayubetini keşfiyetini gerek polis ve gerek jandarma amirlerine hic bir kimsenin tarafında haber verilmemişliği İcra ettigin tahkikattan anladım.

Belevi Ali oğlunun gayubetinin Jan darmaya müraacat edilerek haber verildiği ve jandarma karakollarına bu hususta

tamim edildiği anlaşılmıştır. Ancak bunun gayubetinin sebebi zabıtaca meş-hul bulunmamaktadır.

İstanbul'da derdest edilen Şeyh İbrahim bu gece Manisaya getirilmesine intizar edilmektedir. Bunun istişvâbından sonra tebellür edecek vaziyeti ayrıca bildireceğim. Şimdiye kadar tevkif ve sevkolanlardan maada on beş kişi nezaret altında bulunuyordu. Bir taraftan da tahkikat devam etmektedir.

Mevkûfların kısmı azamı köyü olup şeyh ve dervişlikle alakası tesbit edilmiştir.

TEVKİFAT DEVAM EDİYOR. namını taşıyan Derviş Mehmet Manisa sabık evlenme memuru olmayıp hareketi milliyet esasında Çerkes Ethem çetesinde bulunmuş bir şerridir.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya B. Manisa, 30 (H. M.) — Mehti Manisa'dan Menemen'e gitti. Tahkikat devam ediyor. İstişvâpları yapıldıktan sonra sevk edilene eliyi tecavüz etmiştir. Tevkifat devam ediyor. Mevkûfların evlerinde bulunan evrak hakkında çok ke-tum davranılmaktadır. Meselenin hakiki safhasının bütün açıklığıyla meydana çıkması için intizar icap etmektedir. Teşkilatın şekil ve ma hiyeti itibariyle merkezi Manisa olmayıp İstanbul olduğu zannı mevcuttur. İstanbul'da tevkif edilenlerin istişvâplarından sonra mesele aydınlanacaktır.

### İSTANBUL'DA TEVKİFAT.

Çetenin başı İstanbul'da mı?

İstanbul, 30 (H.M.) — İrtica hadisesinden tevkif edilenler şunlardır: Bili şeyh Esat, oğlu Ali, Menemen'in Horoz köyünde Haşim, Ali, Koç Mevlut, Yakup uğlu Ali, Ragıp oğlu Osman, Midillili molla Hasan oğlu Ali, bunlardan başka beş kişi tahtı nazarete alınmıştır. Fırsat olan biri yakalanmak üzeredir. Mevkûflar bugün İzmir veya Manisa'ya sevk edilecektir. Sevklelerinin taahhura uğramasının sebebi: bunlarla güpheli temasta bulunan beş kişinin tahti sanna alınarak muvacehelerine lüzum görülmesidir. Mevkûflar yarın sabah sevk ediliyor. Şimdiye kadar yapılan tahkikat irtica hadisesini tertip edenlerin mensup buldukları gıll teşkilatın merkezini İstanbul'da olduğu zannını vermektedir. İstanbul'da cereyan eden tahkikat yarın bitiyor.

Serbestçilerin İçerenköy ocağı reisi, ki o mahallenin imami olan Sadettin de mevkûftur. Sadettin şeyhiten talimat almıştır.

Şeyh, ihtiyar ve hasta olduğundan tevkifane hastanesindedir. İfadesinin burada alınarak Manisa'ya gönderilmesi muhtemeldir.

Filoralılların İstanbul ile Garbi Anadolu'daki çebeke arasında temas vazifesini yaptıkları tesbit edilmiştir.

İrtica hadisesini telin eden telgraf-lar memleketin her tarafından gelmektedir.

Darülfünun çarşambaya yapacağı mitingde irtica telin edecektir.

### MENEMEN MEMURLARI.

Vekâlet emrine alınan Menemen kaymakamı Cevdet Bey'in yerine Ural kaymakamı Bahaettin Bey tayin edilmiştir. Menemen jandarma bölüğü kumandanı Yüzbâşı Fahri B. divanı harbi verilmistir.

(Devamı 3 üncü sayıdadır)

Ankar M

MUAF BÜYÜK

Ankara akşam geç tem ihtifal Vekili B. şehit olan hatıra emmiştir.

Bunda ve Cümleden Ker heyecan etmişler retlerin

genc z sinin

Kuhlay hatıra biyelin kudaf

allim lanan

tarsırı misler

1- da he cümni leri v imkân ye at kete

2- san i

çindir her

ladı

hum tir:

edil arz ra'

İht esa rek ler

T

B

A

N

si

le

la

an

e-

ri-

ti-

at

va,

ur,

ra-

çil,

ri-

len

hi-

ka-

mi

E-

Hâkimiyet-i Milliye, "İrtica Hadisesi Müretteptir ve Şumullüdür. Fırka Grubunda Hadise Üzerinde Heyecanlı Müzakerat Oldu", 31 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Çarşamba, No. 3401, s. 1.

# Hakimiyeti Milliye

## Divanı Harp Teşekkül Etti ve Örfî İdare Amirliğine Fahrettin Pş. Tayin Edildi.



Genliğin İstanbul Darülfünunu meydanında istisna karşı mitingi

İcra Vekilleri Heyeti dünkü içtima-  
ında örfî idare ilanı hakkında şu karar-  
nameler istar olunmuştur:

Teşkilatı esasîye kanununun 86 inci  
maddesinde "vatan ve cümhuriyet aley-  
hinde kuvvetli ve fill teşebbüsat vuku-  
unu müeyyit katı emarat görüldükte İc-  
ra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı teca-  
vüz etmemek üzere umumî veya mevzî  
idareî örfiye ilân edebilir,, denilmiş bu  
tarhinde irtikâp edilen cürmün hazırlık  
tahkikatında bu cürmün cümhuriyet a-  
leyhinde şümüllü bir tertip olduğu hak-  
kında katı emareler görülmüş olmasına  
binaen Menemen kazasıile Manisa ve  
Balıkesir merkez kazalarında 1 kânunu-  
sani 1931 tarhinden itibaren bir ay müd-  
detle idareî örfiye ilân olunmuştur.

### KARARNAME.

Madde 1 — Manisa, Menemen ve Ba-  
lıkesir kazalarında ilân edilen idareî  
örfiye Amirliğine İkinci Ordu Müfetti-  
şi Birinci Ferik Fahrettin Pş. Hazretle-  
rinin tayini tensip olunmuştur.

Madde 2 — İşbu kararnamenin icra-  
sına M. Müdafaa V. memurdur.

### KARARNAME.

Reis: Birinci kolordu kumandan ve-  
kili Miralay Mustafa Paşa 316.21.

Aza: Topçu alay 2 kumandanı Mira-  
lay Ata B.

Aza: Birinci kolordu şube 7 müdürü  
Miralay Demirşah B. 316. 242.

Aza: Alay 176 kumandan muavini E.  
K. Kaymakamı Yusuf Ziya B. 322. 21.



Fahrettin Pş.

Aza: İkinci kolordu şube 2 müdürü  
Kaymakam Behaettin B. 319. 134.

Aza Mülazimi: Fırka 57 satın alma  
komisyonu reisi Binbaşı Hüsnü B.  
322, 179.

Aza Mülazimi: Topçu alay 29 Tabur  
2 kumandanı Binbaşı Neşet B.

Madde 1 — Yukarıda isimleri yazılı  
zevatın Manisa, Menemen ve Balıkesir  
kazalarında ilân edilen idareî örfiye di-  
vanı harbi reis ve aza ve aza mülazim-  
liklerine tayinleri tensip olunmuştur.

Madde 2 — Bu kararnamenin icra-  
sına M. Müdafaa Vekilli memurdur.

### KARARNAME.

Madde 1 — Menemen, Manisa, Balı-  
kesir kazalarında idareî örfiye ilanı  
münasbetile teşekkül eden Menemen  
divanı harbi örfisi nezdinde hukuku-  
amme namına takibatta bulunmak için  
müddei umumilik vazifesinin vazifei as-  
liyesine irtibatı baki kalmak üzere İz-  
mir müddei umumi Hidayet ve müd-  
dei umumî muavinliği vazifesinin vazifei  
asliyesine irtibatı baki kalmak üzere  
İzmir müddei umumî muavinlerinden  
Fuat ve ilk tahkikata ait son karar işle-  
rinden Necdet B. tarafından verilmek  
üzere müstantiklik vezaifinin keza vazifei  
asliyelerine irtibatları baki kalmak  
üzere İzmir sulh hakimi Kemal ve Ada-  
pazar sulh hakimi Necdet ve Eskişehir  
müstantiki Hikmet Beyler tarafından  
İfaşı tensip edilmiş ve keyfiyet tasdi-  
ki âliye arz olunmuştur.

### ORDUNUN TEŞEKKÜRÜ.

Büyük Erkânharbiye Reisi Müşür  
Fevzi Pş. Menemen hâdisesi dolayısıyla  
bazı makamattan, vilayetlerden belediye  
lerden ve Türk ocaklarından ve sair te-  
(Devamı 4 üncü sayfada)



Dün Darülfünunu gençler alayının Beyazıt'tan hareketi.

Hâkimiyet-i Milliye, "Divanı Harp Teşekkül Etti ve Örfî İdare Amirliği'ne Fahrettin Paşa Tayin Edildi", 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3403, s. 1.

# Hakimiyeti Milliye

## Divanı Harbin Kararı.

### Karar Millet Meclisine Bildirildi.

#### KİMLER İYDAMA MAHKÛM OLDU?

Divanı harbin iydam hakkındaki kararını muhtevî tezkere meclisi Adliye encümenine havale edilmiş ve bugün encümen tarafından müzakeresine başlanmıştır. Bu suretle kararın yarınki celse de müzakeresi mukarrerdir.

Divanı harbin kararı Milli Müdafaa vekillığının şu teskeresiyle meclise bildirilmiştir:

1 — Menemen hâdisei isyanîyesini tertip, ihzar ve teşvik ederek bu suçu işlemeye azmettirerek Türkiye Cumhuriyeti teşkilatı esasîye kanununu tağyire cebren teşebbüs etmekle maznun olan eşhastan isimleri merbut listede yazılı otuz yedi şahsın âlederecat müsellağan harekete geçerek ve mehdilik ilan ederek Menemen hâdisesini doğrudan doğruya beraber işlemek ve azmettirmek suretleriyle teşkilatı esasîye kanununu tağyire teşebbüs eyledikleri sabit oldu. (Devamı dördüncü sahıfada)

## Divanı Harbin Kararı

(Baştarafı 1 inci sayıfada)

ğundan hareketlerine tevafuk eden Türk ceza kanununun 64 üncü maddesinin birinci ve ikinci fıkraları delaletiyle 146 nci maddesine tevfikân iydamlarına ve ancak içlerinden altısının yaşları dolayısıyla mezkûr kanunun 55 ve 56 nci maddeleri mucibince haklarındaki iydam 15 ve 24 sene ağır hapis cezasına tahviline;

2 — 41 şahsın muttali oldukları isyan hareketini sui niyetle hükûmete ihbar etmemek ve dini alet ittihaz ile hakı devletın emniyetini ihlal edebilecek harekete teşvik eylemek ve tekkelerin sedine dair olan kanunun meriyetinden sonra ayini tarikat ifa etmek suçlarını işlemiş olmalarından dolayı türk ceza kanununun 151 inci maddesinin birinci fıkrası ve 163 üncü maddesinin birinci fıkrası ve 677 numaralı kanun hükümlerine tevfikân derecatı muhtelif de hapis ve ağır hapis cezalarile mücazatlarına ;

3 — Ve 27 şahsın beraetlerine dair Menemen Divanı Harbi Örfisinden sadır olan hükümleri havi 25 kânunusani 1931 tarih ve 4 numaralı karar ve teferuatı leffen arz ve takdim kılınmıştır.

*Hâkimiyet-i Milliye*, "Divanı Harbin Kararı-Karar Millet Meclisi'ne Bildirildi", 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 1,4.





3 Şubat 1931’de infazları gerçekleşen asilerden bazıları.  
“Laz İbrahim Hoca, Çingene Ali, Cemal Hoca, Menemenli Ramiz, Menemenli Yahya oğlu Hüseyin”



23 Aralık 1930’da güvenlik güçleri ile girdikleri çatışmada ölen asiler

## KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. B., İstanbul, Baha Matbaası, 1969.
- Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Nedenler*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. B., Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001.
- Asım Us, *Gördüklerim İstanbul, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakıf Matbaası, 1964.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. B., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- Aybars, Ergün, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1. B., İzmir, İleri Kitabevi Yayınları, 1994.
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri 1920-1927*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Ayın Tarihi*, "Menemen İrtica Hadisesi", C. 24, No. 82-83, (Şubat 1931) s. 6903-6904;
- B.C.A, Dos. 2. Büro, Fon. 490. 1. 0. 0, Yer. 527. 654. 211.. 3, (28. 8. 1930).
- B.C.A, Dos. 6755, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 8. 48. 9, (31. 12. 1930).
- B.C.A, Dos. 7922, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 78. 519. 2, (24. 9. 1930).
- B.C.A, Dos. 7923, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 78. 519. 3, (28. 9. 1930).
- Çağatay, Neşet, *Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)*, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1973.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, 2. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

- Çetinkaya, Hikmet, *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*, 4. B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1997.
- Ertan, Temuçin F ve Diğerleri, *Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi*, 1. B., Ankara, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2008, s. 196.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, “Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası”, 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, Başnur Matbaası, 1971.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Yeni Fırka”, 10 Ağustos 1930, Pazar, No. 3260, s. 1, 3.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “İsmet Paşa Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar?”, 11 Ağustos 1930, Pazartesi, No. 3261, s. 1-2.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hazretleri Fethi Bey’e Cevap Verdiler.”, 12 Ağustos 1930, Salı, No. 3262, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti.”, 13 Ağustos 1930, Çarşamba, No. 3263, s. 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Yeni Fırka Reisinin Yeni Beyanatı, Fethi Bey Teşkilatla Meşgul Oluyor”, 15 Ağustos 1930, Cuma, No. 3265, s. 1-4
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Serbest Fırka Faaliyete Başladı.”, 17 Ağustos 1930, Pazar, No. 3267, s. 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Sivas İstasyonu Dün Büyük Merasimle Açıldı ve Muhterem Başvekilimiz Atideki Mühim Nutuklarını İrat Etiler”, 31 Ağustos 1930, Pazar, No. 3281, s. 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Karşı Fırkanın Reisi İzmir’e Gitti.”, 4 Eylül 1930, Perşembe, No. 3285, s. 3
- Hâkimiyet-i Milliye*, “SCF Lideri İzmir’e Gitti. Nutkunu Cumartesi Günü Söyleyecek”, 5 Eylül 1930, Cuma, No. 3286, s. 5.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “İzmir’de Şayan-ı Teessüf ve Teessür Hadiseler”, 6 Eylül 1930, Cumartesi, No. 3287, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Fethi Bey İzmir’e Gittiği Gün Neler Oldu?”, 6 Eylül 1930, Cumartesi, No. 3287, s. 2.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Fethi Bey Nutkunu Söyledi”, 8 Eylül 1930, Pazartesi, No. 3289, s. 3.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Fırkalar Karşısında Gazi”, 8 Eylül 1930, Pazartesi, No. 3289, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Reis-i Cumhur Hazretleri ve Yeni Fırka”, 9 Eylül 1930, Salı, No. 3290, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Reis-i Cumhur Hazretleri Milleti Tenvir Ediyor”, 10 Eylül 1930, Çarşamba, No. 3291, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Fethi Bey İstanbul’da”, 14 Eylül 1930, Pazar, No. 3295, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Adliye Vekili’nin İstifası”, 24 Eylül 1930, Çarşamba, No. 3305, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Serbest Fırka’nın Feshi Hakkında”, 19 Kasım 1930, Çarşamba, No. 3359, s. 1

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen Hadisesi”, 25 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Perşembe, No.3395, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen’de Tahkikat Ehmiyetle Devam Ediyor”, 27 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Cumartesi, No.3397, s. 1-3.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen’de Tahkik Heyeti Yeni Tevkifât Yaptı. Yakalanan Hacı ve Hocalar”, 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazar, No. 3398, s. 1-3.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Kazım ve Fevzi Paşalar İstanbul’a Gitti. Paşalar Doğruca Dolmabahçe’ye Gittiler.”, 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazar, No. 3398, s. 1.

*Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz. Kublay Bey’in Şehâdeti Dolayısıyla Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti.”, 29 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazartesi, No. 3399, s. 1.

- Hâkimiyet-i Milliye*, “Müşür Paşa Ordunun Layezal Rabıtasını Reis-i Cümhur Hazretlerine Bizzat Arzetti.”, 29 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazartesi, No. 3399, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Korkunç Bir Sahne, İrtica Çetesi Kubilay’ın Başını Nasıl Kesti”, 29 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazartesi, No. 3399, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Dâhiliye Vekilinin Nutku.”, 30 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Salı, No. 3400, s. 3.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “İrtica Hadisesi Müretteptir ve Şumullüdür. Fırka Grubunda Hadise Üzerinde Heyecanlı Müzakerat Oldu”, 31 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Çarşamba, No. 3401, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harp Teşekkül Etti ve Örfî İdare Amirliği’ne Fahrettin Paşa Tayin Edildi”, 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3403, s. 1,4.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Başvekil Paşa İrtica Hadisesine Dair Sual Takririne Cevap Verdi”, 3 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cumartesi, No. 3404, s. 1,3.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Mazhar Müfit Bey’in Beyanatı”, 3 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cumartesi, No. 3404, s. 3.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen’de Divanı Harp Bugün İşe Başladı”, 16 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3417, s. 1, 3.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harp İlk Kararını Verdi. Suçsuz Olan Üç Kişi Beraat Etti.”, 29 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Perşembe, No. 3430, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harpte Suçsuz Olanlar Dün Beraat Etti. Beraat Edenler”, 30 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3431, s. 1-2.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “İrtica Maznunlarından Biri Öldü”, 30 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3431, s. 2.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Karar Millet Meclisi’ne Bildirildi”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 1,4.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-İdama Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.

- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Sinleri İcabı İdama Bedel 24 Sene Hapise Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Derecatı Muhtelifede Hapis Ağır Hapis Cezalarına Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Divanı Harbin Kararı-Üçer Sene Hapse Mahkûm Edilenler-Birer Sene Hapse Mahkûm Edilenler”, 2 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3434, s. 4.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Millet Meclisi’nde İdam Kararları Tasdik Edildi”, 4 Şubat 1931, Çarşamba, No. 3436, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen’de Kaçak İdam Mahkûmu Şiddetle Aranıyor”, 9 Şubat 1931, Pazartesi, No. 3441, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Mahkûmların Vaziyetleri”, 4 Şubat 1931, Çarşamba, No. 3436, s. 4.
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Menemen Mıntıkasında Örfi İdare Martın 8. Gününe Kadar Uzatıldı”, 28 Şubat 1931, Cumartesi, No. 3457, s. 1.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. B., İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- Kırçak, Çağlar, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, 2. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- Kinross, Lord, *Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1984.
- Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz., Cemal Kutay, İstanbul, Adam-Tercüman Yayınları, 1980.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999.
- Özek, Çetin, *Gericı Akımlar ve Nurculuğun İç Yüzü*, İstanbul, Ekin Basımevi, 1964.
- Özalp, Teoman, Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve *Atatürk Anıları*, 1. B., İstanbul, Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti, 2006.
- Saraçoğlu, Cemalettin, “Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü”, *Tarih Konuşuyor*, C. 5, No. 29, (Haziran 1966), s. 2429-2430.

- Saraçoğlu, Cemalettin, “Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü”, *Tarih Konuşuyor*, C. 5, No. 29 (Haziran 1966), s. 2433.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Ankara, Yapı Kredi Bankası Yayınları 1973.
- Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959.
- Tanfer, Vehbi, “İrtica Olayları Karşısında Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, No. 17, (Mart 1990) s. 318.
- Tekeli, İlhan; Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977.
- Teziş, Erdoğan, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yay., 1977.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2. B., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1986.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 1. B., 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu 1923-1938*, 3. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Fotoğraf Kutusu (FK) 51, Gömlek (G) 55, Belge (B) 55001.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Fotoğraf Kutusu (FK) 51, Gömlek (G) 55, Belge (B) 55001.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Müze Evanter No: 1117.
- Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982.